

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**Психолого-педагогічний факультет**  
**Кафедра практичної психології**

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_ Мірошник З.М.

« \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2023 р.

Реєстраційний № \_\_\_\_\_

« \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2023р.

**КОРЕКЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ**  
**ПІДЛІТКІВ**

Кваліфікаційна робота студентки  
 групи ЗППм-22  
 ступеня вищої освіти магістр  
 за спеціальністю 053 Психологія  
**Закордонець Юлії Володимирівни**

Керівник канд.пед.наук, доцент  
 кафедри практичної психології  
**Гапоненко Л.О.**

**Оцінка:**

Національна шкала \_\_\_\_\_

Шкала ECTS \_\_\_\_\_ Кількість балів \_\_\_\_\_

Голова ЕК \_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК \_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище, ініціали)

\_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище, ініціали)

\_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище, ініціали)

## ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ В ПІДЛІТКІВ.....	6
1.1. Розвиток наукових знань в міждисциплінарних дослідженнях про психологічний інфантилізм.....	6
1.2. Особливості психологічного інфантилізму в підлітковому віці.....	13
1.3. Технології групової корекції з подолання психологічного інфантилізму в підлітків.....	18
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ В ПІДЛІТКІВ.....	24
2.1. Методичне забезпечення організації та проведення емпіричного дослідження.....	24
2.2. Обґрунтування методик з виміру психологічного інфантилізму...25	25
2.3. Інтерпретація результатів діагностування.....	28
Висновки до другого розділу.....	37
РОЗДІЛ 3. ВПРОВАДЖЕННЯ ГРУПОВОЇ КОРЕКЦІЇ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ З ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ.....	38
3.1. Обґрунтування психокорекційної програми для підлітків з подолання психологічного інфантилізму.....	38
3.2. Аналіз ефективності тренінгової програми.....	42
3.3. Оцінка ефективності тренінгової програми .....	50
Висновки до третього розділу.....	54
ВИСНОВОК.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	57
Додаток А .....	63
Додаток Б .....	68
Додаток В .....	75

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Психологічний інфантилізм є серйозною перешкодою в розвитку багатовекторного спектру соціальних ролей як умови успішної соціалізації особистості. І від того, наскільки успішно проходить соціалізація в підлітковому віці, буде залежати успішна зміна дитячої ідентичності підлітка на рольові позиції дорослості.

Персонологи психологічний інфантилізм визначають складним феноменом «як на рівні загально-методологічного аналізу, так і на рівні пошуку його емпіричних корелятивів» [19,с.15]. Широка палітра опису інфантилізму представлена в міждисциплінарних науках: психіатрії (Г. О. Антон [1], М. І. Буянов [4], Г. Груле [13], Р. Юнг [46], J.P.Michail [52] та інші); психології (О. Гринчук, Т. Оленич [12], М.В. Ільїн [18], Р. Корбо [22], В. Малофєєвська [26], Ю.В. Форманюк [41], [42] та інші); медицини (Г. Г. Гасанлі, Е. М. Алієва, І. Р.Мустафаєва). Досягнення в кожній із галузі збагачує сучасне уявлення про один із напрямків прояву цього феномену – психологічний інфантилізм.

Аналіз з проблеми зрілості, самоактуалізації, функціональної автономії мотивацій особистості дозволив визначити співставлення цих динамічних процесів як парно протилежних напрямів соціалізації особистості. Впритул до цієї проблеми підійшли психологи, які досліджують соціальну зрілість (А. Маслоу [27]); емоційний інтелект (Е. Л. Носенко [31], О.А. Краєва [24]); діалогічне спілкування (О.Гринчук і Т. Оленич [12], Г.В. Дьяконов [14], Г.З. Єфремова [16], М. В. Ільїна [18], Р. Корбо [22] та ін.).

Отже, дослідження психологічного інфантилізму в підлітків як в теоретичному, так і в практичному значенні є актуальною проблемою. На підставі вище означеного тема нашого дослідження: **«Корекція психологічного інфантилізму в підлітків».**

**Мета дослідження** за теоретичним і діагностичним аналізом психологічного інфантилізму розробити діагностично-корекційну програму з його подолання.

**Об'єкт дослідження:** психологічний інфантилізм у підлітків.

**Предмет дослідження:** групова корекція підлітків з подолання психологічного інфантилізму.

**Завдання дослідження:**

1) за теоретико-емпіричним аналізом генези інтегральних складових психологічного інфантилізму визначити їх операціоналізацію в підлітків;

2) розробити дослідну програму з виміру та корекції психологічного інфантилізму в підлітків;

3) здійснити апробацію дослідної програми та за результатами якісно-кількісного аналізу визначити її ефективність;

4) систематизувати отримані результати в публікаціях і психолого-просвітницькій програмі з елементами тренінгу для батьків.

**Методи дослідження:**

- *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення теоретичних підвалин феномену психологічного інфантилізму, особливостей поведінки підлітків з проблемами психологічного інфантилізму та чинників їх утворення;

- *емпіричні* – використані методики: опитувальник «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер); 2) тест «Рівень вираженості і спрямованості рефлексивності» (М. Грант); 3) тест «Емоційний інтелект / тест EQ» (Н. Холл); 4) опитувальник «Хто Я?» (М.Кун і Т.Макпартленд);

- *методи математичної статистики* – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена для визначення кореляційних зв'язків та непараметричний статистичний критерій Манна-Уїтні для визначення різниці між двома вибірками. Всі розрахунки проводилися за допомогою комп'ютерного забезпечення Microsoft Office Excel 2007.

**База дослідження** проводилось в гімназії №111 1-3 ступенів міста Кривого Рогу Дніпропетровської області, яке проводилось протягом 2022-

2023 навчального року. В дослідженні прийняли участь підлітки (14-15 років) двох класів – 9-А 23 учні та 9-Б 22 учня.

**Практичне значення одержаних результатів.** Визначені: інтегральні складові психологічного інфантилізму; відстежений процес їх операціоналізації в груповій корекції. Розроблена корекційно-діагностична програма пройшла успішну апробацію, що дає підставу доцільного її використання в подоланні психологічного інфантилізму в підлітковому віці.

**Апробація результатів дослідження.** Результати проведеного дослідження представлені в статті «Вимір психологічного інфантилізму підлітка», яка опублікована в збірнику «Proceedings of II International Scientific and Practical Conference» Vancouver, Canada 16-18 November 2023. С. 490-497. URL. : <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-16-18.11.23.pdf>

**Структура і обсяг роботи:** Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури, який налічує 53 джерела; ілюстрована 4 діаграмами та 11 таблицями; вміщує 14 додатків.

## РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ ПІДЛІТКІВ

### 1.1. Розвиток наукових знань в міждисциплінарних дослідженнях про психологічний інфантилізм

Поняття «психологічний інфантилізм» складається з двох термінів, кожне з яких інтегровано пронизане один в одне, завдяки чому не тільки збагачується сукупність ознак варіанту індивідуальної поведінки аномального явища, але і вказується на відмінність психічних, фізіологічних, правових та інших різновидів інфантилізму. Посилаючись на семантику словосполучення «психологічний інфантилізм», в якому є головуючий і підрядний термін, ми виділяємо головуючим терміном «*інфантилізм*», в колі якого розгортаються сутнісні (атрибутивні) ознаки практично всієї означеності цього феномену, а підлеглим терміном «*психологічний*», який розкриває в межах соціально-психологічні умов виникнення аномальної поведінки.

У «Сучасному тлумачному словнику» інфантилізм (від лат. *infantilis* – дитячий) – «збереження в психіці та поведінці дорослої людини властивостей, рис, якостей і особливостей, характерних для дитячого віку; затримка в розвитку. Індивід, якому властивий інфантилізм, – це інфантил; при нормальному або навіть прискореному фізичному і розумовому розвитку відрізняється незрілістю емоційно-вольової сфери, що виражається в несамостійності рішень, і дій, почутті незахищеності, зниженій критичності стосовно до себе, підвищеній вимогливості до турботи інших про себе, у різноманітних компенсаторних реакціях (фантазування, що заміщає реальні вчинки, егоцентризм тощо) [45, с. 190].

У «Енциклопедії практичного психолога» інфантилізм – «відставання в розвитку, збереження у фізичному вигляді або поведінці рис, притаманних попереднім віковим етапам. Зовнішньо – дорослий, а веде себе як дитина. Термін вживається як у фізіологічних, так і психічних явищ» [15].

У найбільшому порталі з народної і традиційної медицини (Health Apple) інфантилізм – це «дитяча поведінка дорослих, особливість якої визначається відсутністю суджень і погана здатність робити висновки на основі логічних міркувань, а також дії, що керовані більше безпосередніми враженнями та імпульсами, а не обґрунтуванням» [49].

Подалі здійснення теоретичного аналізу психологічного інфантилізму потребує обґрунтування логіко-методологічних засад, бо, як визначає С.Д. Максименко, «дійсне пізнання і розуміння об'єкта дослідження можливо за умови простеження виникнення в становлення даного об'єкту» [25, с. 27]).

Першим використав термін «**інфантилізм**» французький психіатр Ернест Шаль Ласег (1864). Він докладно описав цей феномен на прикладі 23 осіб. На підставі практичного досвіду він зробив висновок, що інфантилізм – це збереження у дорослих ознак дитинства (цитується за роботою К.-Г. Юнга [46]). Від тоді термін «інфантилізм» використовують у випадку фіксації «дитячості» в поведінки дорослої особи.

У цей же часовий проміжок П. Лоррен (P. Lorraine) характеризує інфантилізм як своєрідну відхиляючу від норми поведінку, яку він спостерігав у своїх клієнтів. Виявилось, що прояв «дитячої» поведінки в різних людей мали різні властивості. Він розробив критерії розпізнавання різновидів інфантилізму:

- 1) слабкість, ніжність і ненормально малий зріст тіла;
- 2) збереження дитячих та юнацьких ознак у дорослого, людина 30 років здається 18-річною;
- 3) жіночне виродження, яке називається «**атрофічним інфантилізмом**» (цитується за М. В. Ільїним [18, с. 23]).

Французький невропатолог Е. Бріссо (E. Brissaud) у 1897 році опублікував результати досліджень за аналізом зовнішніх форм дитячості у людей із розладом щитовидної залози. Він встановив залежність розвитку інфантилізму від синдрому мікседема (порушення білкового обміну, хвороби щитовидної залози), який виникає при гострому гіпотиреозі. Цей різновид інфантилізму

він назвав *міксінфантилізм*. Бріссо визначив зовнішні ознаки міксінфантилізму:

- 1) зменшені або збільшені («велетні») розміри тіла;
- 2) аномальний розвиток статевих органів (цитуються за М.І. Буянов [5]).

Номотетичний підхід вивчення інфантилізму, що фіксується в роботах Е. Бріссо, П. Лоррена, Е.Ш. Ласега, надав перші уявлення про психофізіологічні аномалії в розвитку людини з проблемами інфантилізму, яку назвали інфантил та надали ознаки:

- неадекватна за віком емоційна нестриманість;
- приписування дитячій забарвленості зовнішньому світу;
- вихід із складних ситуацій засобом «дитячого» мислення;

У теорії З. Фрейда фундаментально аналізується психічна природа інфантильності. Він описує *психічний інфантилізм* як інфантильну амнезію у психоневротиків в роботах «Психоаналіз і дитячі неврози», «Про нарцисизм». Цей феномен пояснює наслідком невротичного захворювання з відповідними регресивними утворюваннями. Регресія є «прогресуючим впливом дитячих вражень, вказівником шляху лібідо, яке відступає від життя, і пояснює незрозумілу інакше регресію до дитинства» [44, с. 215]. З. Фрейд дає пояснення динаміки інфантильної сексуальності в конкуренції трьох структурних компонентів – «Ід» (Воно), «Его» («Я») та «Супер-Его» (Над-Я), серед яких домінує регресія в різноманітних фантазіях «Супер-Его». Супроводжується цей процес церемоніалом нав'язливих імпульсивних бажань, фобій. Нарцисизм визначений базовою основою структурування внутрішнього світу інфантила. Нарцист – це самозакоханий егоїст з постійним потягом зарозумілості, бажанням бути поміченим іншими для захоплення його здібностей і позитивних якостей (мегаломанія), яка зрештою переходить в марення величі та втратою емпатії до інших [44, с.118]. Він доводить причину виникнення психічного інфантилізму в дитинстві як протест проти посиленого контролю, опіки з боку батьків і особливо матері.



За таким же принципом, але з акцентом на фігуру *батька* К.-Г. Юнг пояснює, що «той інфантильний канал, в який спрямовується назад лібідо дорослої людини» є тією умовою в якій утворюється психічний інфантилізм. Він підкреслює, що саме потяг лібідо, яке було визначено у взаємовідношеннях з батьком оживають, коли дитина наштовхується на труднощі [46].

Професор медицини Г. Антон (G.Anton) в монографії «Про порушення розвитку у дітей» (1913) присвячує окремий розділ психічному інфантилізму. Монографія включає чотири розділи: 1. Форми і причини тілесного інфантилізму. 2. Психічний інфантилізм. 3. Нервові та душевні захворювання в період статевого дає таку дефініцію інфантилізму. 4. Що робити із відстаючими і дегенеративними дітьми. Інфантилізм він визначає як «розлад розвитку, що обумовлює збереження дитячого типу у всьому організмі і перешкоджає подальшому розвитку індивідуума, як представнику роду; при цьому зберігаються не тільки фізичні ознаки, а й багато душевних властивостей дитини» [1, с.17]. Особливу увагу він приділяє невербальним засобам – це міміці, пантомімі, жестам як таких, що дзеркалить дитячу веселість, легке відволікання уваги, звички «прослизати» повз складних вражень і обмежуватися примітивним мислення, простим способом організації власної життєдіяльності.

Сучасний психіатр М.І. Буянов у роботі «Незрілі особистості. Вічна весна» [4] піднімає питання поширення інфантилізму серед населення. «Інфантилізм став однією з найактуальніших проблем, – пише він. Саме тому важливо, щоб педагоги орієнтувалися в проблемі психічного інфантилізму і в міру своїх можливостей запобігали розвитку цього складного явища, походження якого відіграє роль складного переплетення соціальних та біологічних факторів, причому соціальним механізмом (особливо вихованню в сім'ї та школі) надається найбільше значення» [4]. Він визначає різновиди інфантилізму:

1) зберігається інтелектуальна повноцінність, але є ознаками дитячої поведінки та конституції скелету;

2) психофізична недорозвиненість (Буянов [4]).

Т.С. Яценко розкриває аномальну поведінку в деструктивному спілкуванні ознаками егоцентричної спрямованості в бік інфантильних, глибиннопсихологічних цінностей. Вона пише: «Тому маємо пам'ятати: що меншою мірою виражене ідеалізоване «Я» суб'єкта, то більше він має шансів наблизитись до ідеалу «Я». Таку ідеалізацію щоразу забезпечують психологічні захисти, що спираються на умовні цінності, маскування яких і здійснюється шляхом відступів від реальності» [48, с.95]

У статті «Особливості затримки психічного розвитку» [33] визначають, що у інфантілів помітне відставання на 1-2 роки від одноліток. Ось чому «психічні інфантили люблять товаришувати з такими ж однодумцями, але за своїми правилами, частіше схожими на правила будь-якої гри. Яка саме це буде «пісочниця» – не важливо, головне – виконання правил гри» [33]. Інфантили не розвиваються з віком та зберігають поведінку, властиву ранньому віку їх життя.

У наукових працях з проблематики зрілості особистості в своїй більшості представлені порівняннями «зрілість – інфантильність». Автори цих робіт центральною причиною утворення психологічного інфантилізму – це захист дитини від тотальної психологічної напруги. Психологічний інфантилізм має соціально-психологічне походження – це позбавлення дитини, підлітка інтерсуб'єктної взаємодії, бо батьки проявляли жорстокі засоби виховання та покарання, неусвідомлено створювали ситуації постійної потреби дитини в їх допомозі. «Розвиток особистості не детермінується минулим (у будь-якому вигляді) і не обмежується ним, – зазначає С.Д. Максименко, – у цьому процесі зберігається наступність – кожний новий етап є результатом і наслідком попереднього» [26, с. 93].

Звернемось до цитати видатного сучасного персонолога Д. Голдмана: «Існують дуже різні емоційні звички, прищеплені батьками налаштування

поведінки дитини.<...> Емоційні потреби дитини потребують включення співчуття. <...> Самозаглиблені батьки ігнорують страждання дитини, або які дисциплінують капризно криком і ударами. Багато в чому психотерапія, у певному сенсі, підручник для виправлення того, що було спотворено або повністю пропущено раніше в житті. Але чому б не зробити все можливе, щоб запобігти цій потребі, віддаючи дітей на виховання не культивувати суттєві емоційні навички в першу чергу?» [50, с. 254].

У цьому ж ключі йдеться заочна дискусія В. Франкла з К. Роджерсом та А. Маслоу. Корифеї гуманістичної психології вбачають головним фундаментом ментальності психіки – це розвиток *соціальних цінностей, інтеріоризованих в дитинстві*. В основу цього розвитку вони вкладають механізм рефлексії. В. Франкл доводить, що людина може стати тим, ким вона собі запланувала, але основне психічне й психологічне благополуччя відбувається у відкритті цього смислу [43].

Як бачимо, зрілість особистості нерозривна із соціальною зрілістю, але вона не притаманний інфантілу. У дослідженні Ю.В. Форманюк інфантилізм розглядає через вимір локусу контролю, який свідчить про високу кореляцію між екстернальністю та завищеною самооцінкою. Компенсаторним механізмом у інфантілів виступає уникнення реально оцінювати соціальну ситуацію [42].

В.М. Ільїн присвятив дисертаційне дослідження психологічному інфантілізму, в якому він пропонує визначити різницю між поняттям *інфантілізм* і *інфантільність*. «Вивчаючи поняття інфантілізму ми пропонуємо використовувати його виключно до медико-біологічних патологій, соматичних хвороб, як наслідок яких розвиваються і психічні розлади. А поняття інфантільність пропонуємо застосовувати суто до станів психо-емоційного недорозвинення особистості, які спричинені виключно соціально-психологічними чинниками» [18, с. 54]. Далі пише: завдяки «розвитку у людини навичок рефлексії, соціально прийнятних ціннісно-

цільових орієнтацій, мотиваційної сфери у формуванні вольових якостей особистості при подоланні інфантилізму» [18, с. 54].

У дослідженнях соціального інфантилізму Г.З. Єфремова описані відхилення в поведінки студентів – це небажання відповідально ставитись до навчання, нездатності управляти своїми емоціями, уникненням від «принципу реальності» та зсування до «принципу задоволення» [16]. В цьому сенсі поняття «соціальний інфантилізм» близький до поняття «психологічний інфантилізм».

Ознаки психологічного інфантилізму відстежуються; в дослідженнях з емоційного інтелекту (Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига [31]); в аналізі співвідношення локус контролю і соціальної відповідальності (О.С.Ковальчук [20]; в ролі рефлексії в подоланні психологічного інфантилізму (О. Гринчук, Т. Оленич [12], Г. З. Єфремова [16], М.В.Ільїн [18], М.В.Папуча [33], Ю.В.Форманюк [41]).

Е. Л. Носенко доводить, що різниця між зрілістю та інфантильністю лежить в межах мотивування поведінки, яку людина засвоїла в дитинстві: «достатній рівень самоконтролю має інтернальний локус і людина у зовнішній поведінці виявляє досить помірний рівень сенситивності до можливих емоціогенних подразників та інтенсивності реагування на них» [31, с. 120; 122].

Узагальнення теоретичного матеріалу дозволяє розглядати психологічний інфантилізм як аномальну зміну ментального розвитку психіки. Статистично найбільш поширеними факторами утворення психологічного інфантилізму дослідники визначають у :

- не врахуванні суб'єктності в розвитку дитини;
- відсутності соціокультурних норм інтерсуб'єктної взаємодії;
- відсутності батьківського супроводу у формуванні рефлексії, емпатії, відповідальності, товариськості, суб'єктності в самореалізації.

Щоб зрозуміти провідну психологічну причину утворення психологічного інфантилізму, необхідно звернутися до соціальної ситуації розвитку і емоційно-мотиваційного самовизначення «Я-образ» підлітка.

### **1.2. Особливості психологічного інфантилізму в підлітковому віці**

Термін «особливість» у «Словнику української мови» позначає характерну рису, ознаку, відмінність властивостей кого -, чого-небудь [37]. У психології термін «особливість» використовують для виявлення найбільш характерних ознак вивчаемого психологічного явища. Отже, пошук особливості психологічного інфантилізму будемо здійснювати в порівнянні властивостей підлітків із психологічною інфантильністю та підлітків із соціальною зрілістю з урахуванням, що вони перебувають в підлітковій кризі. Для зручності ми обрали структуру внутрішнього світу підлітків за теоретичною моделлю «Я-образ». Внутрішній світ – це плани, мрії, переживання прагнення, але тільки в підлітковому віці 14-15 років він змінюється із дитячих фантазій на реальність.

Підлітковий вік – це період новоутворень, призначених для успішної соціалізації підлітка, серед яких головним вважають відкриття внутрішнього світу – самовизначення смислу за соціокультурними цінностями. На відміну від попереднього віку, підліток знаходить в них *сене свого життя*.

М.Й. Боришевський визначає рефлексію важливим новоутворенням в структурі «Я» підлітка і «не лише продуктом самосвідомості, а й важливим чинником детермінації поведінки підлітка, завдяки чому він оволодіває досвідом визначати стратегії поведінки, реагування в ситуаціях вибору, спілкування з людьми» [2].

Внутрішній світ є інтегральним утворенням, яке розвивається нелінійно, скачкоподібно в плинному потоці емоційно-когнітивної сфери особистості, проявляється в зовнішніх чинниках – діях, вчинках, патернах. Немає сенсу давати ретельну психологічну характеристику підлітків, цей аспект широко представлений у вітчизняній психології. Обмежимося уточненням

термінології вікових мереж, так як у вітчизняній і зарубіжній психології існує різний підхід.

Вітчизняні спеціалісти з вікової фізіології психології визначають підлітковий вік 13-16 років (хлопчики) 12-15 років (дівчатка) та описують особливості активного присвоєння історично-культурного досвіду в рамках власної форми активності підлітка. Цей етап є фундаментальним у новоутворенні соціального «Я-образ» (С.Д. Максименко [25], М.В. Савчин [35], О.А. Краєва [24], М.В. Папуча [33],).

У зарубіжній психології юнацький вік обмежується 14-18 роками, виокремлюючи ранню юність від 14-15 до 17 років і називають цей період «наближенням до дорослості» (*adolescence*) і старший юнацький вік від 18 до 25 років. Цей період є основним в переході від фізичної зрілості до соціальної зрілості. М.В. Папуча характеризує цей період визріванням смислових цінностей власного життя, а у випадку незрілості, підліток залишається з проблемами інфантильності. «Процес саморозвитку особистості починається лише в ранній юності, і вік пов'язаний з такими важливими здатностями молодій людини як самоприйняття і саморозкриття» [33, с.255].

У підлітковому віці головним новоутворенням саморегуляції поведінки визначають два психологічних механізми – це рефлексія та ідентифікація «Я-образ» (М.Й. Боришевський [2], С.Д. Максименко [25]; М.В. Папуча [33]; О.А. Краєва [24]). М.В. Папуча визначає пубертатний період етапом самовизначення любові, яка поділяється на:

1) «пасивну любов (симбіотична любов), тобто відбувається злиття «Я-образу» підлітка-інфантила з іншою особою;

2) активну любов, яку Е. Фромм називав зрілою любов'ю, завдяки чому суб'єкт зберігає свою цілісність» (цитуються за М. Папуча [33, с.158 - 159]).

В залежності від видів любові утворюються види рефлексивних механізмів. У випадку пасивної любові, виникає хибна, «погана», квазірефлексія, тобто любов спрямована тільки на себе. «Найбільш загальне визначення активного характеру любові, – зазначає Фромм, – можна

сформулювати так: любити означає перш за все давати, а не отримувати» (цитуються за С.Д. Максименко [26, с.69]).

Дослідниця кризи ідентичності підлітків О.А. Краєва виявила, що «виокремленими показниками кризи ідентичності підліткового віку виступають: неприйняття свого «Я» в трьох станах (минулому, сьогодні, майбутньому), підвищення акцентування уваги на «сьогоденні» у вирішенні проблеми ідентичності, відчуття розмивання часу у «майбутньому», коливання з визначенням «Я» на етапі кризи ідентичності» [24, с. 134].

Зробимо посилання на цитату М. В. Папучі: «Поява свідомості Л.С. Виготський вважав поворотним пунктом становлення внутрішнього світу» [33, с. 206]. Важливість векторної спрямованості внутрішнього світу полягає у створенні відповідних вектору образів, думок, переживань, планів, мрій, які були і раніше, але саме в підлітковому віці новоутворюються психологічні властивості, які ґрунтуються на рефлексії, самовизначення, саморозвитку [33, с.263]. Далі він визначає аномальні процеси внутрішнього структурування «Я-образ» ранньої юності за такими критеріями: 1) поведінка дивна і помітно відрізняється від соціально-культурного середовища; 2) поведінка небажана та небезпечна, може пошкодити здоров'ю та життю як самій особі, так і другим особам; 3) нездатності керувати емоціями (там же).

Торкаючись проблематики «Я-образ», ми виходимо із положення, що «проблема ідентифікації й ідентичності підліткового віку завжди пов'язана з проблемою можливості існування єдиного, послідовного «Я» особистості, що поєднує різні складові «Я-образу» [24, с.55].

За віковими особливостями соціальна зрілість підлітка визначається чітко сформованими переконаннями гуманістично спрямованими цінностями та смислами життя. Але за умов аномальної поведінки відстежується деструктивні, відсуджені й ізольовані прагнення підлітка (А. Маслоу [27], Р. Корбо [22], М.В. Савчин [35]). У цьому аспекті постає питання: «Як виникає образ?».

С.Д. Максименко відповідає так: «Він виникає не від того, що я щось бачу, чую, і це ніби вже є образ. Це ще далеко не образ: образ з'являється в результаті дуже тривалого цілісного активного процесу, і в цьому відбувається ніби вичерпування дійсності, і будується повторно те, що адекватне цій дійсності. ... Ми зараз говоримо, що все багатство внутрішнього світу особистості є перетворенням, засвоєним нею з навколишньої дійсності» [26, с. 169]. У будь-якому разі ми говоримо про «Я-образ» як цілісний світ підлітка, «а не набір різноманітних психологічних і психічних якостей, станів, процесів та властивостей» [25, с.107].

В.Д.Манделевія аналізує прояви інфантилізму, відмічає нездатність підлітка до життєвого самовизначення, бо він активно чи пасивно перекладає свої обов'язки на інших. Неусвідомлено створює ситуації, в якій дорослі (батьки) відчують провину за незабезпечення кінцевого результату їх задоволення. До того ж переживає почуття незручності чи безпорадності на самоті через надмірний страх нездатності рухатись до самотійного життя [28, с.132].

За М.Й. Боришевським «сама здатність до рефлексії забезпечує індивіду можливість інтегрувати в собі одночасно дві функції: функцію суб'єкта поведінки та функцію об'єкта управління» [2]. У монографії «Особистість у вимірах самосвідомості» він надається афоризм рефлексії – це «Дорога до себе». Від суб'єктності до вершин духовності [2]. «Сама здатність до *рефлексії* забезпечує індивіду можливість інтегрувати в собі одночасно дві функції: функцію суб'єкта поведінки та функцію об'єкта управління». Рефлексія дозволяє здійснювати співвідношення «Я-образ» реальне і «Я-образ» ідеальне. За Л.О.Гапоненко складову «рефлексивного процесу в рішенні проблеми визначає усвідомлення суб'єктності як здатності бачити себе «збоку» та «із середини» свого внутрішнього світу за ознакою відповідальності» [7].

Відповідальність розуміється як здійснювання в різних формах самоконтролю за діяльністю з точки зору виконання прийнятих норм і правил. Розрізняють зовнішні форми контролю, що забезпечують покладання на



суб'єкт відповідальності за результати його діяльності (підзвітність, караність і т.п.) і внутрішні форми саморегуляції його діяльності (почуття відповідальності, почуття обов'язку).

Дж. Роттер запропонував теорію «локус контролю» та теорію «каузальної атрибуції» з виявлення двох типів відповідальності. Він розробив відомий тест локус контролю за типами: 1) *інтернали*, яким притаманно за невдачі посилаються на себе та долати бар'єри підвищенням рівня відповідальності; 2) *екстернали*, яким притаманно у випадку невдачі посилаються на інших, а не на себе, що визначається безвідповідальністю, недисциплінованістю[53].

*Емоційна зрілість* – це доросла позиція людини, яка має внутрішні опори на які вона може спертися у разі складних життєвих етапів, а також, завдяки своєму світосприйняттю, отримати максимальне задоволення від подій та успіхів, що відбуваються в її житті. Емоційно зріла людина цілком може покладатися на себе, брати відповідальність за своє життя і вчинки. Однією з ознак емоційної зрілості є *емоційний інтелект*.

Як описує Т.С. Яценко, механізмом утворень таких ролей у підлітка, виступає несвідомий захист від загрози «вичерпати енергію, якої в особі недостатньо». «Воно» обізнане, «оскільки «Воно» «гомоморфно бачить» зміст. Зміст свідомого ж не може «бачить» змісту несвідомого, оскільки заважають захисти» [48, с.82].

Отже, особливість психологічного інфантилізму полягає в аномальному структуруванні внутрішнього світу, який по-суті складає «Я-образ». Психологічний інфантилізм не розглядається як психічна патологія, мова йдеться про крайні варіанти норми, які в самій ранній юності зустрічаються дуже часто [33, с. 263]. Підлітковий вік є найбільш «небезпечним» і часто підлітки «йдуть» поза когнітивним аналізом, та вже у юнацькому віці відбувається усвідомлення свого Я як минуле, теперішнє, майбутнє за особистісним переживанням. Тому надзвичайно важливим на сьогодні – це

вчасне надання психологічної допомоги, щоб ще не закріплені патерни психологічної інфантильності не перейшли в більш глибокі звички життя.

Отже, особливість психологічного інфантилізму в підлітковому віці визначається новоутворенням вузлових новоутворень – це рефлексії та соціальної ідентичності «Я-образ», які у інфантіла виражені «поганою» рефлексією та «хронічною» кризою ідентичності. Усвідомлення реального «Я-образ» є умовою подолання психологічного інфантилізму, внаслідок чого підліток утворює на більш вищому рівні властивості: 1) відповідальність; 2) самостійність; 3) емоційна зрілість; 4) самореалізацію; 5) цілепокладання; 6) самомотивація розвитку EQ; 7) позитивне мислення до себе та світу.

### **1.3. Технології групової корекції підлітків у подоланні психологічного інфантилізму**

Феномен групової психокорекції почали активно досліджувати після успішного використання Т-групи або тренінг сенситивності (кінець 40-х років ХХ століття). Принципи та технології, які вперше виклав К. Левін в Т-групі залишились базовими до сього часу – це принцип добровільності, принцип «тут і тепер», принцип активної участі, принцип не критичного ставлення до учасників, принцип конфіденційності.

В.Л.Зливков і С.О.Лукомська у фундаментальній роботі «Теорія і практика тренінгової роботи» [17] виклали три основні задачі технологій – це перевиховання завдяки впливу на зміну:

- 1) «когнітивного – сприйняття людини, її способи бачення фізичного та соціального світів, очікування та переконання, завдяки яким сприймає свої можливості дії та наслідки дій у власному повсякденному житті;
- 2) ціннісного – захоплення та неприязнь до своєї та інших груп і їхніх стандартів, почуття щодо статусних відмінностей та авторитету, а також реакції на різні джерела схвалення та несхвалення;
- 3) поведінкового – ступінь свідомого контролю, який він має над своїми фізичними рухами та соціальними вчинками [17, с.13].

Термін «*технологія*» (від грецьких слів грец. τέχνη «мистецтво, майстерність, уміння» + λόγος «слово, думка, сенс, поняття») позначає сукупність методів та інструментів для досягнення бажаного результату; у широкому значенні – це застосування наукового знання на вирішення практичних задач» [38]. Ключовою ознакою терміну «технологія» визначають «сукупність засобів, процесів та ідей найбільш ефективного досягнення кінцевого результату цільової діяльності» [38].

Оскільки існує різна забарвленість терміну «технологія», в цілях нашого дослідження будемо посилались на визначення В.Л. Зливкова і С.О. Лукомської про те, що *психологічна технологія* є цілісна методична система, трьох складових:

- діагностична;
- інтерпретаційна ( пояснювальна);
- корекційна [18].

Ймовірно дане поняття набуло популярності завдяки роботі К. Рудестама, оскільки практично всі автори при визначенні даного поняття посилаються на його працю «Групова психотерапія». Зазвичай цією назвою об'єднують практично усі психотерапевтичні, а часто й тренінгові групи. Ці групи орієнтовані швидше на розвиток і зростання особистості, на позбавлення від розладів. Якщо не брати до уваги Т-групи, які розраховані виключно на здорових, нормальних людей, в психокорекційних групах не надається особливого значення тому, якого роду клієнтів вони обслуговують» [17, с. 37-38].

М. Лакін виділив шість процесів, які, на його думку, є спільними для всіх видів психокорекційних груп: 1) полегшують вираз емоцій; 2) створюють відчуття приналежності до колективу; 3) спонукають до саморозкриття; 4) знайомлять з новими зразками поведінки; 5) дозволяють зіставити особистісні особливості окремих членів групи; 6) сприяють розподілу відповідальності між керівником і іншими учасниками» (цитуються за Зливковим [18, с. 37-38]).

Технологія групової корекції – це досить розгорнутий напрям практичної психології, які описані в: Т- групах; в тренінг-сенситивності; в психотерапевтичній групі, в активному-соціально-психологічному навчанні (АСПН) та інших різновидах групової корекції.

Дослідники з проблематики «феномену психологічного інфантилізму» зазначають, що до основних причин розвитку даної проблеми відносяться: неправильне виховання, невпевненість у собі та емоційна нестабільність. Ось чому групова корекція як «мікроклімат соціального життя» є найкращим майданчиком апробації різних моделей, внаслідок чого відбувається позитивна дезінтеграція інфантильних нахилів та вторинна інтеграція на більш вищому рівні які сприяють формуванню соціальної зрілості підлітка.

В основу психотехнології має бути покладено теоретичну модель, що описує феноменологію явищ, які мають піддаватися впливу (корекції).

В нашому дослідженні в попередніх частинах описано феномен інфантильності і подано аналіз її теоретичної моделі, на основі якої ґрунтується підбір необхідних діагностичних методик. Загалом діагностичний етап надає як структурований опис певних психологічних особливостей суб'єкта, його психічних процесів, станів, їхню ідентифікацію, зокрема дані щодо вимірювання досліджуваного феномену.

Психологічний інфантилізм – це деструктивна стратегія самореалізації підлітка в умовах навчальної і професійної діяльності, яка виявляється в наявності дефіциту уваги, прояву «дитячій поведінці», не здатності емоційно реагувати на партнера в комунікації, небажанням брати відповідальність на себе, демонстрування поведінки в рольовій позиції «Жертва».

Тож, за нашим баченням технологія групової корекції передбачає врахування кризи підліткової ідентичності, яка визначається підлітковою залежністю від рівня розвитку особистісної рефлексії: показник осмисленості та переосмислення власних ідей, поглядів, в яких не фіксуються показники відповідальності за власні вчинки.

Технології групової корекції передбачають створення сприятливого, безпечного для усіх учасників групи певної стадії інтеграції, що «каталізує психокорекційний процес, сприяє реалізації принципу багаторівневості, пов'язаного з дозуванням діагностичних та психокорекційних впливів» (Т. С. Яценко [46, с. 30]). Усі ці технології будуються на розвитку рефлексивної свідомості.

Л.О.Гапоненко і О.А. Чаркіна однією із важливих передумов впровадження технології групової корекції розглядають в забезпеченні навчальних ситуацій з розвитку системної рефлексії, що передбачає в комунікації з дітьми позицію соціальної зрілості особистості, «яка свідомо дотримується рамки (фрейму) виконання і проживання певних конструктивних ролей» [9, с. 333]. Враховуючи, що утворення психологічного інфантилізму обумовлене неправильною рольовою позицією, зробимо посилення на запропоновану авторами концепцію рефлексивно-рольового тренінгу для матерів [9], згідно якої необхідно їх підготувати до усвідомленого вибору рольових позицій як однієї із складових технології тренінгів з подолання у підлітків психологічного інфантилізму.

Отже, технології групової корекції з подолання інфантилізму у підлітковому віці полягає в спільному виявленні цілей, можливостей і шляхів подолання деструктивних внутрішніх образів, смислів, формування позитивних форм навчальної і професійної адаптації.

Проаналізувавши вище зазначену літературу та погляди науковців на «психотехнологію» ми можемо визначити **основні структурні компоненти технології** групової корекції з подолання психологічного інфантилізму. А саме, технології направлені на розвиток:

- 1) рефлексивного усвідомлення емоційно-чуттєвих переживань через когнітивний аналіз розпізнавання ознак психологічної інфантильності, починаючи із опосередкованого досвіду інших підлітків та поступового переходу до власної поведінки за відповідністю соціокультурних норм;

- 2) ідентичності реального «Я-образ» та «Я-ідеального», закріплених в когнітивній сфері підлітка;
- 3) емоційного інтелекту у виборі адекватного сприймання «Я-образ» «минуле-сьогодення-майбутнє» та набуття перспективи соціальної.

Ще однією важливою технологією в позитивній дезінтеграції психологічної інфантильності та утворення вторинної інтеграції на більш вищому рівні були стратегії розвитку відповідальності учасників групової корекції до тренінгового процесу. Ця стратегія враховувала:

- 1) забезпечення учасників групової корекції чітким розумінням очікувань щодо участі та отримання кінцевого результату (фіксування їх в письмовому вигляді);
- 2) усвідомлена участь підлітків у всіх вправах, передбачених програмою, та досягнення зворотного зв'язку;
- 3) самомоніторинг змін після участі в груповій корекції, які підліток фіксує як такі, що сформовані в наслідок участі в груповій корекційній роботі.

Отже, визначені технології були покладені в організацію та проведення емпіричного дослідження для підтвердження або скасування їх ефективності.

### **Висновки до першого розділу**

За результатами теоретичного аналізу визначено: основні наукові підходи з генези цього феномену; представлені різновиди інфантилізму – це міксінфантилізм, атрофічний інфантилізм, психічний інфантилізм, соціальний інфантилізм, психологічний інфантилізм і на цьому переліку не можна ставити крапку, бо за нашою проблематикою не розглядався правовий інфантилізм, фізіологічний інфантилізм та багато ще інших видів інфантилізму.

Визначені основні характеристики інфантилізму – це відсутність потягу особи до дорослого життя, розгляд потреб дитини до співчуття, реакція «дитячості» на протест виконувати обов'язки, обмеження мрій принести користь соціального характеру. Психологічний інфантилізм визначають тоді, коли фіксується психофізіологічне здоров'я, тобто не відстежуються

відставання психічного розвитку для свого віку. Водночас, внаслідок викривленого виховання в сім'ї утворилась «дитяча» поведінка. В підлітковому віці фіксують домінуючі ознаки зовнішнього контролю, низький рівень рефлексії та емпатії, несформованим соціальним інтелектом та дитячим уявленням про власний «Я-образ».

Якщо психічний інфантилізм утворюється захисним механізмом завдяки нарцисизму, то психологічний інфантилізм утворюється в наслідок деструктивної ідентифікації «Я-образ», що утворюється внаслідок заборони батьків (опікунів) діяти дитині самостійно, накопичувати практичний досвід самореалізації.

За теоретичним аналізом визначені інтегральні компоненти внутрішнього світу підлітка з проблеми психологічного інфантилізму, які визначаються: 1) неусвідомленим сприйманням реальності з причин домінування поганої рефлексії в повсякденному житті; 2) домінуванням зовнішнього контролю в організації соціального буття; 3) домінуванням відчуттів розчарування, нездатності досягати благополуччя, що супроводжується некерованими емоціями; 4) завищеною самооцінкою «Я-образ» і водночас негативним ставленням до себе за фізичними та психологічними оцінками.

*Психологічний інфантилізм* визначають як неусвідомлений регресивний потяг до задоволення енергії лібідо, функція якої носить захисний механізм збереження психічної енергії та протистояння енергії «танатос». Неусвідомлені потяги «маскують» дійсну реальність, яка потребує додаткової психічної енергії, тому відбувається уникнення від реальності та створення інфантильних образів власного Я. Відбувається «зупинка» соціалізації та повернення в минуле. Цим пояснюється слабке уявлення власного «Я» завдяки уникненню від цензури «Над-Я». Невчасна психологічна допомога є загрозовою для таких підлітків.

Теоретичний матеріал є достатнім для обґрунтування дослідно-емпіричного дослідження з виміру інтегральних складових психологічного інфантилізму та корекції з подолання психологічного інфантилізму.

## РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЗНАК ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ

### 2.1. Методичне забезпечення організації та проведення емпіричного дослідження

Згідно рекомендаціям Л. Терлецької, психологічне діагностування потребує дотримання етапів його проведення – це пілотажне дослідження, констатувальний етап і формувальний експеримент [38], ми діяли в такій же послідовності.

*Пілотажне дослідження* спрямоване на визначення: бази дослідження – це КГ № 111 м. Кривий Ріг; вивчення запиту підлітків з означеної проблеми; збирання матеріалів експертного опитування психологів і вчителів. Узгоджена участь кількості респондентів – це підлітки 9-А клас та 9-Б клас в кількості 45 осіб віком 14-15 років. З 9-А класу 23 особи (12 дівчат і 11 хлопців), з 9 Б класу 22 особи, (12 дівчат і 10 хлопців). Підлітки 9-А класу – це експериментальна група (ЕГ), підлітки 9-Б клас – контрольна група (КГ).

*Констатувальний етап* – визначення діагностуючого інструментарію з виявлення інтегральних складових психологічного інфантилізму. Згідно робочій гіпотези були підібрані 4 методики психодіагностування: опитувальник «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер); 2) тест «Рівень вираженості і спрямованості рефлексивності» (М. Грант); 3) тест «Емоційний інтелект / тест EQ» (Н. Холл); 4) опитувальник «Хто Я?» (М.Кун і Т.Макпартленд). Здійснення статистичного обрахування та інтерпретації отриманого результату.

*Формувальний (корекційний) етап.* На цьому етапі була розроблена та впровадження корекційна програма тренінгу для підлітків – «Подолання психологічного інфантилізму в підлітків 14-15 років». Для батьків цих підлітків розроблена психолого-просвітницька програма з елементами тренінгового навчання «Зміна позицій батьків у взаємодії з підлітками – від Фантазера до Реаліста як передумова подолання психологічного



*інфантилізму*». Для виявлення ефективності результатів подолання психологічного інфантилізму був здійснений порівняльний аналіз результатів психодіагностування.

## **2.2. Обґрунтування методик з виміру психологічного інфантилізму**

Запропоновані інтегровані складові психологічного інфантилізму підлітків (представлені в параграфі 1.2.) потребують емпіричної перевірки.

*Гіпотеза* полягала в припущенні, що підлітковий вік є закономірним процесом переходу на більш вищий рівень розвитку психіки, який визначається потягом до дорослого стилю життя завдяки таким психологічним механізмам як рефлексія, внутрішній локус контролю, емоційний інтелект і ідентичність «Я-образ». Виявлення психологічного інфантилізму буде за умов, якщо виявляється протилежні складові:

- егоцентризм з проявами тривожності в умовах втрати відчуття психологічного комфорту, що гальмує збереження цілісності «Я-образ»;
- зовнішній локус контролю в умовах втрати благополуччя, що гальмує розвиток соціальної зрілості;
- емоційна спонтанність, тривожність, відчуття приреченості, втрати емпатії в нестабільних умовах, що гальмує розвиток емоційного інтелекту;
- криза ідентичності «Я-образ» в рольових конфліктах між «Я ще дитина» і «Я вже дорослий».

Відповідно гіпотези були обрані наступні психодіагностичні методики.

*Тест «Рівень вираженості і спрямованості рефлексивності» (М. Грант).*

Оскільки рефлексія є новоутворення в підлітковому віці, то цей показник є найголовнішим в розвитку соціальної зрілості підлітка. Методика М. Гранта складається з двох шкал - саморефлексії і соціорефлексії, за якими є можливість отримати показники спрямованості різновидів рефлексії: 1) показник вираження системної рефлексії (СР), тобто, усвідомлення внутрішнього стану і зовнішнього світу; 2) рефлексія тривожна (Рт), завдяки якій виявляється стан тривожності, тобто нездатності реально оцінювати

оточуючу ситуацію; 3) рефлексія на себе (РНС), завдяки якій оцінюється показник домінування егоцентризму [34].

*Тест «Емоційний інтелект / тест EQ» (Н. Холл).* Дослідження емоційного інтелекту підлітків 14-15 років здійснене на основі припущення про те, що його компоненти мають зв'язок із рефлексією, тому обрана методика Ніколаса Холла дозволяє здійснити семантичний аналіз домінуючого стану підлітка.

Емоційні переживання існують у нерозривній єдності із самопізнанням та визначають рівень самосвідомості особистості. Емоційний інтелект є невід'ємною складовою зрілості особистості, так як є основою розвитку самомотивування діяльності, самоконтролю, наполегливості, аналізу й розумінню власних переживань, та емоцій інших людей. Емоційний інтелект – це запорука благополуччя та успіху в житті. Емоційний інтелект дозволяє наближатися суб'єкту до реального сприймання соціального середовища, а також є основою критичної самооцінки до всього досвіду та досвіду інших людей.

*Опитувальник «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер)* поширено використовується для виміру показників спрямованості підлітка або на зовнішній локус контролю (*екстернальні*), або на внутрішній локус контролю (*інтерналі*). Завдяки зручності проведення цієї методики та потенціалу репрезентативності у виявленні домінуючих рис особистості, вона отримала широку популярність, а також використовується в практиці шкільних психологів.

Методика дозволяє порівняно швидко й ефективно визначити рівень сформованості суб'єктивного контролю як в однієї, так і в кількох осіб. Кожного досліджуваного належить забезпечити індивідуальним текстом опитувальника і бланком для відповідей з нумерацією тверджень, яка відповідає тексту опитувальника.

*Опитувальник «Хто Я?» (М. Кун)* доволі широко застосовується у діагностичній практиці шкільних психологів. Ця методика дозволяє

врахувати або метафоричне (не цілісне «Я») або реалістичне (цілісне «Я»), що дає повне зображення в описі «Я-образ» респондента. За цією методикою вимір показника «Я-концепція» здійснюється під кутом: або підліток сприймає себе «Я-образ» позитивно, або «Я-образ» сприймається негативно, або «Я-образ» невизначений (уникаючий від самоаналізу, мова йдеться про латентне «Я»).

Враховуючи особливості кризи ідентичності в підлітковому віці, за допомогою цієї методики є можливість статистично врахувати показники адекватної, заниженої, завищеної, нестійкої, невизначеної самооцінки підлітка, що стане підґрунтям в підборі корекційних вправ.

Тож, обрана методика «Хто Я?» дозволяє статистично виявити співвідношення позитивних і негативних оцінювань респондентів за їх відповідями. Позначення їх відповіді фіксується співвідношеннями оцінених ними якостей за символами («+»; «-») у нормативі співвідношень: «70% / 30%». За умов *адекватної ідентичності*, фіксується 70% переваги існуючих позитивних рис, з його суб'єктивної точки зору. Щодо недоліків, то вони складають не більше 30%. Це свідчить, що суб'єкт має позитивне ставлення до себе. У відповідях таких респондентів фігурують ідентичності «Я-образ» в позначеннях «відповідальний», «працьовитий», «дисциплінований», «надійний», «товариський».

За умов *неадекватної самооцінки* фіксується *завищена самооцінка*, що визначає переоцінювання своїх можливостей, некритичне ставлення до себе, своїх промахів, а здатність знайти недоліки тільки 10% або 0%.

Ознаки *нестійкої самооцінки* респондента також рахувались за символами («+»; «-») у співвідношенні «50% / 50%». Інтерпретація такого показника виходила з положення, що підліток знаходиться в стані вагання і невизначеного вибору критеріїв у визначенні ідентичності «Я-образ». Потреба у самовизначенні є, але цей стан короткотривалий, відповідно ситуації, яку переживає підліток під час проведення діагностичної процедури. Обрахування показників здійснювалось семантичним значенням:

- 1) «семантичне значення» – це «боротьба дискурсів», що визначається в посиленні ірраціональних чи раціональних значень;
- 2) «артикуляція» – це озвучення доброзичливості чи ворожості;
- 3) «вузлові крапки» – це домінування психологічних термінів, понять, оперування психологічними теоріями, навколо яких упорядковуються і набувають професійного значення як рольового самовираження себе» [7, с.30].

### 2.3. Інтерпретація результатів діагностування

Вимір спрямованості підлітка на зовнішній локус (*екстернали*) чи на внутрішній (*інтерналі*) здійснювався за методикою «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер), результати якого показані в таблиці 2.3.1.

Таблиця 2.3.1.

#### Статистичний аналіз локусу контролю за методикою «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер)

Респонденти кількість	Інтерналі				Екстернали			
	високий, й, %	серед, %	низький, %	$\Sigma$	високий, %	серед, %	низький, %	$\Sigma$
ЕГ (23)	8,69 (2)	13,04(3)	21,73 (5)	<b>43,4</b>	26,08 (6)	13,04(3)	17,39 (4)	<b>56,5</b>
КГ (22)	9,09 (2)	13,63 (3)	18,18(4)	<b>40,9</b>	18,18 (4)	18,18(4)	22,72 (5)	<b>59,1</b>

Як видно з таблиці, загальна кількість підлітків з інтернальним контролем менше – 43,4 % від загальної кількості учнів ЕГ, та 40,9% учнів КГ, в той час як підлітки-екстернали кількісно перевищують – це ЕГ 56,5% та КГ 59,1%. Наочно ці показники представлені в діаграмі 2.3.1.

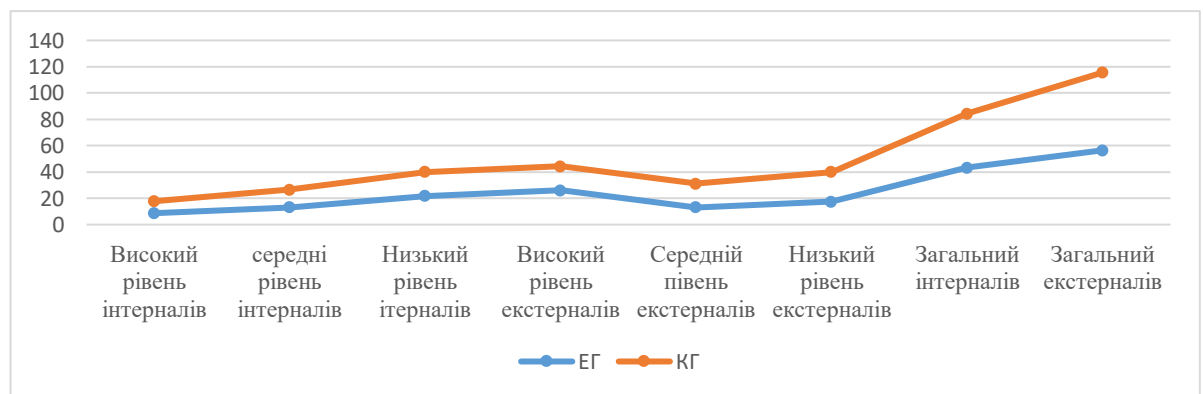


Рис.2.3.1. Результати дослідження локус контролю за методикою «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер)

*Високий рівень інтернальності* (8,69 (2) – ЕГ; 9,09 (2) КГ) визначений у респондентів, які схильні «все тримати самому під контролем». У відповідях респондентів цієї групи семантичною тональністю визначені ознаки духовної спрямованості, моральних цінностей, патріотизму, відповідальності й дисциплінованості. У них зафіксований найвищий рівень суб'єктного ставлення до інших, здатність реально визначати події свого життя, критично їх оцінюють. Домінуюча риса їх поведінки – це покладання на власний результат діяльності, критично оцінювати свої дії, і за те, як складається їхнє життя в цілому. Їм властиві духовні цінності, моральні риси, вираженість патріотичних наративів.

*Середній рівень інтернальності* (13,04(3) – ЕГ; 13,63 (3) КГ) характеризується схильністю приписувати невдачі в наслідок своєї неухважності, поганою підготовкою, неакуратністю виконання завдання. Їм властиві соціальні цінності, серед яких патріотизм, служіння Батьківщині. Вони покладаються на свої можливості в плануванні своїх перспектив. Водночас, у них виявлені властивості, які стримують їх розвиток – це невпевненість.

*Низький рівень інтернальності* (21,73 (5) ЕГ; 18,18(4) КГ) визначений у респондентів, які у відповідях визначили суб'єктне ставлення до своїх обов'язків як в сімейному колі, так і в гімназії. Вони визначають в значній мірі увагу саморозвитку, але не завжди бачать сенс свого майбутнього за показниками теперішнього. За умов низького рівня інтернальності підліток втрачає потяг й не бачить сенсу мати зв'язки між своїми діями і важливими для нього подій життя. Він не вважає за потрібне системно контролювати розвиток таких подій і з ним трапляються події невдач як результат непередбаченості.

*Високий рівень екстернальності* (26,08 (6) ЕГ; 18,18 (4) КГ) виявлений у респондентів з ознаками емоційної нестійкості, схильності звинувачувати в невдачах інших, у них відстежується потяг до неформального спілкування. Як правило в групі цих респондентів всілякі особистісні контакти здійснюються

з девіантними підлітками. В колі офіційних контактів їх спілкування має матеріальний характер, залишаючись мало комунікабельними, вони не відчують потребу виправляти цю рису.

*Середній рівень екстернальності* (13,04(3) ЕГ; 18,18(4) КГ) визначений у респондентів, які абсолютизують власний авторитет і водночас в напруженні відстежують реакції із зовнішнього контролю. В спілкуванні більше уваги приділяють своїй незалежності, та у складній ситуації відчують підвищену напругу, що виявляється у звинуваченні інших. Для них домінуючою властивістю є створення ситуацій, в яких вони задають свої дитячі правила гри. Водночас залежні від авторитету, не схильні до самостійного мислення, мають завищену самооцінку 18,18(4).

*Низький рівень екстернальності* (17,39 (4) ЕГ; 22,72 (5) КГ). Для респондентів цієї групи характерна висока напруга у непередбачуваній ситуації, відстежується страх покарання, який підліток намагається подолати підвищеною увагою за реакціями осіб, які його контролюють. У них не визначаються особистісні контакти з однокласниками, вони схильні до неформальних контактів, де не передбачений етикет. У спілкуванні вони діють за своїми правилами, зберігають короткочасну впертість, деструктивне спілкування, нестриманість.

Методика «*Рівень вираженості та направленості рефлексії*» М. Гранта надала можливість підтвердити або спростувати вплив зовнішніх та внутрішніх чинників, за умов домінування інтроспекції або квазірефлексії на відміну від домінування системної рефлексії. Виявлення показників різновидів рефлексії розкриє показники усвідомленої ідентичності «Я-образ» чи навпаки, суперечливості, нестійкості, «розмитості» або шаблонного наслідування авторитарного впливу батьків.

Виявлений перебіг емоційно-мотиваційній, когнітивній сфері в залежності від виду рефлексії. Результати представлені в таблиці 2.3.2.

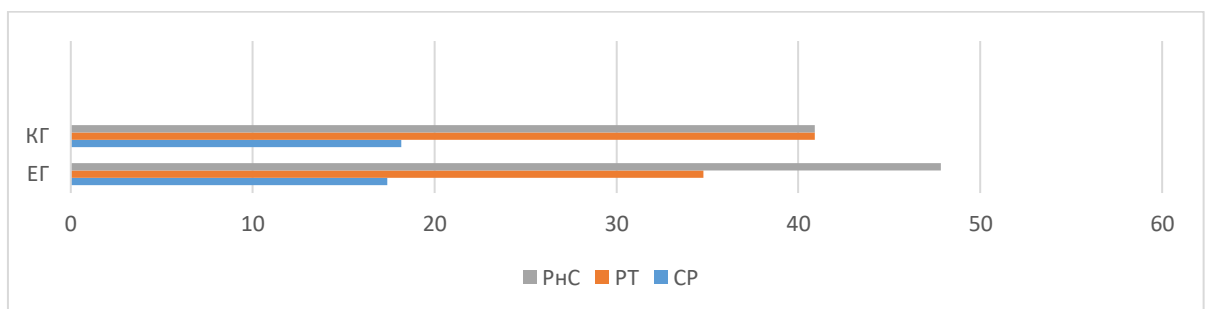
Таблиця 2.3.2.

**Кількісний аналіз частот прояву домінуючого виду рефлексії**

Види рефлексії / частота прояву	Респонденти ЕГ (N = 23)			Респонденти КГ (N = 22)		
	Види рефлексії	К-ть	%	Види рефлексії	К-ть	%
Домінуючі види рефлексії	CP	4	17,39	CP	4	18,18
	PT	8	34,78	PT	9	40,90
	PHC	11	47,82	PHC	9	40,90
Всього (N=45)		23			22	

Примітка: CP – системна рефлексія; PT- тривожна рефлексія; PHC - рефлексія на себе.

За результатами виміру рефлексії привертає увагу, що більша кількість респондентів мають домінуючу «погану» рефлексію – це тривожна рефлексія (ЕГ 34,78% та КГ 40,90%) та рефлексія направлена тільки на себе (ЕГ 47,82% та КГ 40,90%). Тривожна рефлексія засвідчує зосередженість інтенціональною спрямованістю (лат.intentio – намір, прагнення) на зовнішній об'єкт без аналізу внутрішнього усвідомлення. Було визначено, що у респондентів, у яких виявлена системна рефлексія, існує тісний зв'язок із рефлексивністю, тоді як за шкалою «самозвинувачення», «самокопання», тобто «погана» рефлексія – це тривожна рефлексія та рефлексія яка направлена тільки на себе в визначенні властивості негативного самовідношення та низької осмисленості смислового значення себе в суспільстві (рис.2.3.2.).



Примітка: CP- системна рефлексія; PT- тривожна рефлексія; PHC- рефлексія на себе

Рис. 2.3.2. Результати дослідження видів рефлексії

За виміром системної рефлексії визначена направленість усвідомленого аналізу на себе («Я-образ»), а на себе як інтегрованість у суспільство, на оцінку

зовнішньої ситуації та себе в цій ситуації, що відноситься до показника повноцінної хорошої рефлексії, завдяки якій розвивається зрілість підлітка.

Диференціація когнітивного, афективного та мотиваційного показників дозволили представити рівень диференційованості ідентичності пов'язаний з рівнем рефлексії.

Визначені показники дозволяють пояснити запити вчителів щодо подолання складності активізувати більше половини учнів до інтерсуб'єктної взаємодії. Можна пояснити цей факт тим, що підлітки в умовах воєнного стану неусвідомлено шукають комфорт свого стану при мінімальних затратах психічної енергії. Для уточнення цього висновку перейдемо до аналізу виміру внутрішніх диспозицій за методикою М. Куна.

*Вимір ідентичності підлітків за методикою «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда.* Психологічний механізм ідентичності є складним феноменом для вивчення, бо конструюється на динамічних міжособистісних взаємодій осіб, в ході яких проявляються когнітивні, емотивні та мотиваційні аспекти. Водночас, семантичний аналіз відповідей респондентів уявлення про себе трактується не як «віддзеркалення» з точки зору респондента так званої «дійсності», а як його соціокультурна сфера внутрішнього світу в образах, мріях, смислових цінностях. Результати представлені в таблиці 2.3.3.

Таблиця 2.3.3

**Аналіз валентної ідентичності за методикою «Хто Я?»  
М. Куна та Т. Макпартленда.**

Валентність ідентичності	ЕГ, 23 особи		КГ, 22 особи	
	Кількість респондентів	%	Кількість респондентів	%
Негативний	4	17,39	3	13,63
Нейтральний	7	30,43	6	27,27
Позитивний	4	17,39	4	18,18
Завищений	8	34,78	9	40,90



Валентність ідентичності визначається за показником самооцінювання – *негативна, нейтральна, позитивна, завищена*. Валентність використовується в нашому вимірі домінуючим тоном оцінювання в самоописі підлітка.

Оціночний тон ідентифікації респондентів визначився в різних видах **валентності ідентичності**. Ці властивості відтворюють суб'єктно сформований внутрішній світ, прояви якого операціоналізуються у зовнішніх проявах – мовлення, дія, вчинки, стилі спілкування, засоби комунікації тощо.

*Негативна* валентність визначалась за семантичним аналізом в описі недоліків свого «Я-образу», більшість з яких: «*я некрасивий /некрасива*»; «*я не викликаю симпатію*»; «*я нерозумний*».

*Нейтральна* валентність визначилась за показниками або рівноваги між позитивною і негативною самооцінкою. Тобто, яка кількість позитивних оцінок співпадає з негативними, або відсутністю емоційної означеності. Респонденти цієї групи перераховували ролі без прикметників, а тільки вказували на соціальний рольовий статус: *учень, «син / донька»; «онук / онучка»; «сестра / брат*».

*Позитивна* валентність характеризує перевагу позитивних показників над негативними оцінками. Респондентами називали від 12 до 14 характеристик позитивного тону: «*талановитий*», «*добрий*», «*відповідальний*», «*красивий*», «*розумний*», «*хороший спортсмен*», «*гарний учень*», «*здібний до математики*», «*гарний гітарист*», «*творчий учень*», «*гарний хлопець / гарна дівчина*», «*вольовий*». До негативних респонденти цієї групи визначали більше не фіксацію на поганих рисах, а те, що їм хотілось би розвинути, бо в семантиці опису були визначені побажання «*поки що погано танцюю streetdance*», «*хотілось краще оволодіти FRONT-END BASIC*», «не вмію працювати з Git/Github, Bootstrap та jQuery».

*Завищена* валентність визначалась у тих відповідях опитувальника, в яких респонденти не вказували на негативні риси, а ідентифікували себе в фантастичних, казкових героїв: «*я чарівна красуня*»; «*я супермен*», «*я Гаррі Поттер*», «*я людина Бензопила*», «*я людина Павук*», «*я найкращий*».

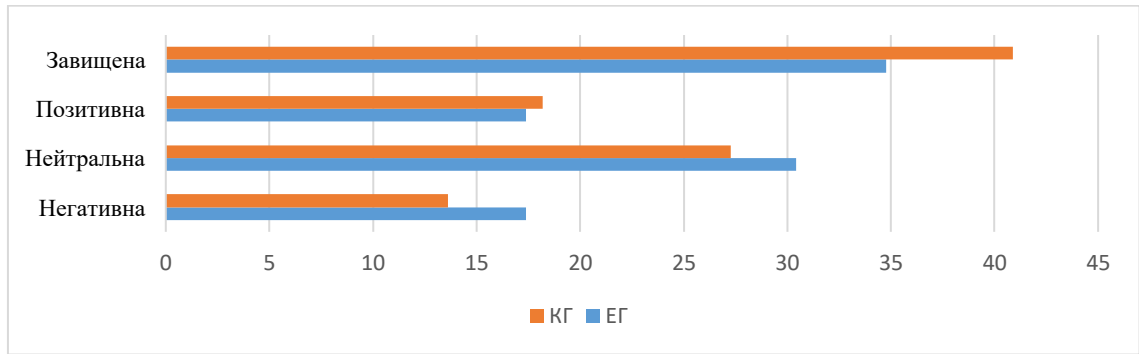


Рис. 2.3.3. Показники валентності ідентичності респондентів

Результати ідентичності за Я-теперішнє, Я-минуле, Я-майбутнє представлені в таблиці 2.3.4.

Таблиця 2.3.4.

#### Результати показників характеристик видів ідентичності підлітків

Види ідентичності	ЕГ, %		КГ, %	
	Число	Відсоток	Число	Відсоток
Я - теперішнє	10	43,47	10	45,45
Я - минуле	8	34,78	7	31,81
Я - майбутнє	6	17,39	5	22,72

Для більш наочної демонстрації отриманих результатів, представимо зображення в графічному вигляді на діаграмі 2.3.4.

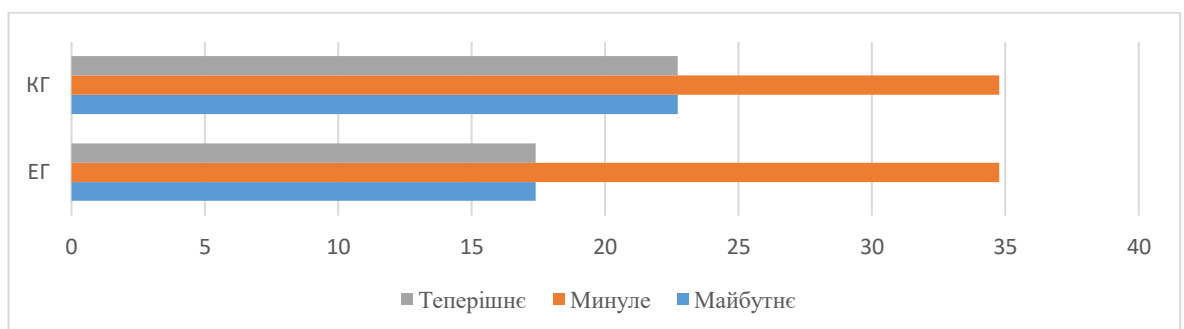


Рис.2.3.4. Вимір ідентичності за суб'єктною оцінкою часового виміру

Як видно з таблиці, показники респондентів двох класів (ЕГ і КГ) суттєво не відрізняються. Як для одного класу, так і для другого показники ознаки «я - теперішнє» (43,47% ЕГ; 45,45 КГ) найбільш представлений по відношенню до двох інших кластерів – це «я-минуле» і «я – майбутнє». Означений показник пояснюється наративами патріотичного ставлення до

перемоги українців в боротьбі із загарбниками: *«я слідкую за перемогою ЗСУ»*; *«... вболіваю за переселенців»*, *«я допомагаю волонтерам»*.

Щодо визначення **«я минуле»** (34,78% ЕГ; 31,82 КГ) то одна третина респондентів пов'язують своє теперішнє життя із спогадами, фантазіями минулого, яке засвідчує безтурботність, безвідповідальність, покладання на батьків своїх обов'язків. В їх наративах домінували ідентичності **«Я-образу»** *«я щасливий спогадами дитинства, що все за тебе зроблять»*; *«грайся скільки хочеш»*; *«не треба робити уроки»*; *«немає уроків»* *«немає заборони з телефоном та планшетом»*. Семантичний аналіз характеризується прагненням повернутися в минуле, небажанням усвідомлювати зміну соціальної ситуації розвитку, яка логічно призведе до опанування та набуття нової ідентичності, може свідчити про незадоволеність своїм **«Я»**.

Складова **«я – майбутнє»** засвідчило проблему уникнення від реального життя, не визначення майбутньої професії. Тільки 17,39% (4 особи) з ЕГ та 13,63% (3 особи) з КГ зазирали в майбутнє *мріями про професію, про матеріальне забезпечення своїх батьків, про створення чудо-дрон, який буде кращий ніж сучасні «Ланцет», «Морський малюк» в боротьбі з ворогами.*

За тестом *«Емоційний інтелект / тест EQ»* (Н. Холл) результати виміру представлені в таблиці 2.3.5.

Таблиця 2.3.5.

### Показники EQ за методикою Н. Холла

Рівень	ЕГ			КГ		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Шкала						
Емоційна обізнаність	34,78 (8)	34,78 (8)	30,43 (7)	36,36 (8)	31,81 (7)	31,81 (7)
Его-контроль	47,82 (11)	26,08 (6)	21,73 (5)	43,47(10)	31,81 (7)	22,72 (5)
Розпізнання емоцій інших	43,47 (10)	34,78 (8)	21,73 (5)	47,82(11)	27,27 (6)	21,73 (5)
Емпатія	34,86 (8)	30,43 (7)	26,08 (6)	36,36 (8)	40,90 (9)	22,72 (5)
Самомотивація	43,47 (10)	34,78 (8)	21,73 (5)	40,90 (9)	36,36 (8)	22,72 (5)

За показниками таблиці бачимо, що в цілому за шкалами виміру емоційного інтелекту суттєвих різниць між двома класами не спостерігається.

За показником емоційної обізнаності респонденти двох класів мають майже однакові показники як за низькими (34,78 ЕГ; 36,36 КГ), за середніми (34,78 ЕГ; 31,81 КГ), так і високим рівнем (30,43 КГ; 31,81 КГ). Его-контроль також визначається без суттєвих різниць, як і в ЕГ, так і КГ класах. За шкалою емпатія розподіл також визначається без особливих переваг між респондентами двох класів. За шкалою самомотивування виявлені найбільш вищі бали в порівнянні з іншими шкалами. Пояснення цього показника вбачаємо в раціоналізації підлітків бути готовими відстоювати свої землі і перемагати ворогів.

Таблиця 2.3.6.

**Рівень ознак психологічного інфантилізму за властивостями самооцінки ідентичності підлітків**

Рівень самооцінки ідентичності	Самооцінка ідентичності			
	ЕГ		КГ	
	реципієнтів	%	реципієнт	%
адекватна	5	21,7	4	18,2
завищена	5	21,7	8	36,4
занизька	3	13,1	3	13,6
нестійка	4	17,4	3	13,6
невизначена	6	26,1	4	18,2
Усього	23	100	22	100

Підсумовуючи отримані показники, слід вказати на вираженість, по-перше, неадекватності у завищеному (ЕГ)21,74% і (КГ)36,4% та заниженому (ЕГ)13,1% та (КГ)13,6% рівнях самооцінки двох досліджуваних нами груп підлітків, та, по-друге, її невизначеності (ЕГ)26,1% та (КГ)18,2% на етапі. Характерним показником є те, що адекватна самооцінка притаманна всього 9 реципієнтам (N)=45, що свідчить про позитивну ідентичність «Я-образ». Що до інших (N=36) то вони знаходяться в стані кризи ідентичності.

Для встановлення психологічного інфантилізму в підлітковому віці як інтегрованого взаємозв'язку полісистемних характеристик з домінуванням екстернальності та негативної валентності в самооцінці «Я-образу», рефлексією тривожності і рефлексії на себе був здійснений вимір кореляційного зв'язку. Перевірка була здійснена за коефіцієнтом кореляції

г-Спирмена. Враховувався аналіз зв'язків знаку коефіцієнта кореляції (позитивний або негативний) та його абсолютне значення (силу кореляції). При значимих оцінках ( $p < 0,05$ ) кореляцій були використана класифікація кореляцій за силою зв'язків (О.В. Сидоренко [37]): більше 0,7 – сильна; 0,5-0,7 – середня; 0,3-0,5 – помірна; 0,2-0,3 – слабка; менше 0,2 – дуже слабка.

Підсумовуючи дані дослідження, слід вказати на вираженість, по-перше, неадекватності у завищеному (34,8%) та низькому (8,7%) для підлітків ЕГ та рівнях ЕІ в ЕГ і КГ не відрізняються, в середньому ( $p \leq 0,01$ ).

Між Рт (рефлексія тривожна) та НС (неадекватною самооцінкою) існує кореляційний зв'язок ( $r=0.524$ ,  $p \leq 0,05$ ); між зовнішнім локус контролю та РНС (рефлексія тільки на себе) що визначається показником  $r=6.242$ ,  $p \leq 0,05$ ; між ніж низьким EQ та показником зовнішнього локус контролю ( $r=0.424$ ,  $p \leq 0,05$ ). Гомогенна сукупність складових соціальної зрілості визначена за тісним зв'язком системної рефлексії з EQ, адекватної рольової позиції «Я-образ», внутрішнім локус контролю ( $r=7,262$ ,  $p \leq 0,01$ ).

### **Висновки до другого розділу**

У емпіричному дослідженні прийняли участь 45 респондентів віком 14-15 років, які були розділені на дві групи – експериментальна група (N=23), контрольна група (N=22). За результатами емпіричного матеріалу підтвердилась теоретична модель психологічного інфантилізму підліткового віку так як встановлені тісні зв'язки: між тривожною рефлексією і неадекватною самооцінкою ( $r=0.524$ ,  $p \leq 0,05$ ); між зовнішнім локус контролю і рефлексією тільки на себе ( $r=6.242$ ,  $p \leq 0,05$ ); між низьким рівнем EQ та показником кризою «Я-образ» ( $r=0.424$ ,  $p \leq 0,05$ ). Водночас встановлена гомогенна сукупність складових соціальної зрілості за показниками системної рефлексії з EQ, адекватною рольовою позицією «Я-образ», внутрішнім локус контролю ( $r=7,262$ ,  $p \leq 0,01$ ).

Доведені результати дозволяють визначити їх пріоритетними в розробці корекційної програми з подолання психологічного інфантилізму підлітків.

## РОЗДІЛ 3 . ВПРОВАДЖЕННЯ ГРУПОВОЇ КОРЕКЦІЇ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ З ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ

### 3.1. Обґрунтування корекційної програми для підлітків та їх батьків з подолання психологічного інфантилізму

За результатами кількісно-якісного аналізу визначена потреба розробити корекційну програму для підлітків, яка б сприяла розвитку рефлексивності та адекватної ідентичності «Я-образ». Посилаючись на теоретичні положення В.Л. Зливкова і С.О. Лукомської [17], Т.С. Яценко [48], І.В. Вачкова [5], ми обрали один із видів групової корекції – тренінг. Посилаючись на цитату І.В. Вачкова, що «факт впливу групи – в цілях лікування, при найми, – буває інколи ефективніший, ніж однієї людини» [5, с. 5].

Існує велика кількість різновидів групової корекції – групи досвіду, активне навчання, тренінгові групи, з багато видовими різновидами, серед яких найбільшої популярності набули Т-групи, тренінги сенситивності, тренінги особистісного зростання, соціально-психологічний тренінг, тілесно-орієнтовані групи, групова психотерапія та інші. Прихильники групової корекції відмічають, що в різновидах групової корекції використовують достатньо велике коло термінів – *психотерапія, психокорекція, навчання*, границі яких досить розмиті. І.В. Вачков пише, що груповий психологічний тренінг є сукупністю психотерапевтичних, психокорекційних і навчальних засобів, які активних методів практичної психології, «які використовуються з метою формування навичок самопізнання й саморозвитку» [5, с. 11]. Тож, ми обрали тренінг як складову психотерапії, психокорекції та навчання підлітків з подолання психологічного інфантилізму.

В основу тренінгової програми були використані ідеї про розвиток соціальної зрілості в тренінговій роботі (Л.О.Гапоненко, О.А. Чаркіна [9]), ідеї про варіативність рольових позицій для досягнення партнерської взаємодії

(З.М. Мірошник [30]), ідеї про лінгвістичну основу емоційно-когнітивної сфери та її усвідомлення як шлях до екзистенційно-онтологічного оволодіння діалогічним спілкуванням (Г.В. Дьяконов [14]).

Тренінгова програма була розроблена з урахуванням корекції тривожної рефлексії, рефлексії тільки на себе, зовнішній локус контролю, кризи ідентичності «Я-образ» та несформований емоційний інтелект. В основу тренінгу покладені принципи:

- добровільної участі підлітка тренінгу;
- інформованої та мотивованої участі в тренінгових заняттях;
- «тут і зараз»;
- конфіденційності;
- позитивного зворотного зв'язку;
- рефлексивного аналізу «Я-образ» на кожному тренінговому занятті .

Підбір матеріалу (тренінгових вправ, психологічних ситуацій, епізодів із фільмів, рольових ігор) здійснювався за принципом екологічного й доброзичливого ставлення до всіх учасників тренінгу. Використовувались вправи гнучкого переходу від формалізованих оцінок, типу «добре це чи погано?» до рефлексивного осягнення «чому це є добре, а чому це погано?». Передбачались навчання з блокування конфронтації, конфліктності та усвідомлений перехід в рольову позицію «Активний слухач», «Ввічливий учасник тренінгу». Спеціально були підібрані вправи для самодіагностування підлітком «дитячої» поведінки за допомогою змін рольових позицій в одній і тій же ситуації – батько, мати, вчитель, однокласник, друг.

Програма передбачала проходження трьох стадій тренінгового навчання: початкова, розвиваюча і завершальна, в кожній з яких здійснювалась *позитивна дезінтеграція інтегральних складових психологічного інфантилізму та вторинна інтеграція на більш вищому рівні системної рефлексії, внутрішнього контролю, емоційного інтелекту, реального й позитивного ставлення до «Я-образ»*. Передбачалось реалізувати стратегію рефлексивного «занурення» підлітка у внутрішній світ свого «Я-

образ», усвідомити власні почуття, емоції, переживання та сформувати потяг до цілеспрямованої ідентифікації із ролі «Дитина» на роль «Дорослого» (за Е. Берном).

Виходячи із положення, що психологічний інфантилізм утворюється за умов неправильного виховання, тобто, батьки «граються» з дітьми без врахування розвитку їх соціалізації. Тому, були розроблені **дві програми:**

- 1) Тренінгова програма для підлітків *«Подолання психологічного інфантилізму підлітками 14-15 років»* (Додаток В.1.).
- 2) Психолого-просвітницька програма з елементами тренінгового навчання *«Зміна позицій батьків у взаємодії з підлітками – від Фантазера до Реаліста як передумова подолання психологічного інфантилізму»* (Додаток В.2.)

Батьки мають перевагу найбільш частіше спілкуватись та взаємодіяти з підлітком. Як зазначає О.С. Ковальчук в описі формування психології відповідальності, від батьків в найбільшій мірі залежить формування в сім'ї соціальної відповідальності, яка пов'язана із виконавчими характеристиками – пунктуальність, точність, слухняність, так і з особистісно моральнісними якостями: чесність, справедливість, принциповість [20, с. 73].

З метою підвищення соціальної значущості соціальних цінностей та моральнісними якостями, в психолого-просвітницькій програмі були використані наративи Г. С. Сковороди, які задавали сюжетний напрямок змісту кожного заняття.

Тренінгова програма для реципієнтів *«Подолання психологічного інфантилізму в підлітків 14-15 років»* мала *стратегічну лінію* на розвиток усвідомлення чутливості підлітка до себе та інших, «на розпізнання особистісних властивостей за ознакою психологічної інфантильності чи соціальної зрілості, на розширення межі рефлексивного розуміння «Я», соціальної та особистісної ідентичності, на мінімізацію конфлікту між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», на розширення репертуару методів подолання кризи, на збагачення репертуару нормативної соціально ціннісної дії в ситуації



психологічної напруженості, неврівноваженості, поганого настрою, депресії, конфліктного стану, на зібрання банку творчих ідей щодо конструктивного подолання психологічного інфантилізму» [17, с.13]

Програма складається з 12-ти занять. Тривалість заняття 50-60 хвилин, 2 рази на тиждень. **Етапи тренінгових занять:**

- 1) *початкова стадія (від 2 до 3 занять, загальна кількість 3 години), спрямована на формування стійкої мотивації до інтерсуб'єктної взаємодії в тренінгових заняттях; врахування вікових та індивідуальних особливостей підлітків за результатами психологічного діагностування;*
- 2) *робоча стадія розвитку тренінгової групи (з 4-го заняття по 9-е включно, загальна кількість не менше 6 годин), функціональне значення якої визначається навантаженням чутливими та когнітивними узагальненнями несвідомих інфантильних потягів; здійснення умовисновків відносно властивостей підлітків, які успішно долають складові психологічного інфантилізму; використання групової динаміки в розвитку спрямованості в наданні допомоги учасникам тренінгового заняття; формування етичної культури здійснювати зворотній зв'язок на пізнавально-чутливому рівні; підтримку та заохочення відкритого спілкування в діалогічному стилі; концентрації уваги реагувати на нерозпізнані проблеми «тут і тепер» та проявляти сміливість «йти на ризик з метою виявлення причин інфантильних потягів» (Т.С. Яценко [48, с. 35]; зниження захисних механізмів та збільшення ситуацій, в яких підлітки можуть здійснити катарсис своїх емоційних станів.*
- 3) *завершальна стадія тренінгових занять (з 10-го заняття по 12 включно, загальна кількість 3 години), функціональне значення яких присвячені здійснити висновки, прийняти рішення та закріпити їх на поведінковому рівні в спеціально підібраних ситуаціях з послідовним аналізом щодо сформованих умінь рефлексивно оцінювати рольові позиції «Я-образ» на відповідність: внутрішнього / зовнішнього локус контролю; оцінювання*

отриманих знань та практичних вмінь як в тренінгових заняттях, так і в повсякденному житті.

*Критерії ефективності програми* визначається за допомогою психодіагностичного анкетування учнів до і після проходження занять. Для підвищення результативності проведення тренінгу були індивідуальні консультації з кожним підлітком, а також здійснювалось спілкування з метою виявлення очікуваних від тренінгів результатів. За запитом передбачалось проводити індивідуальні консультації для батьків.

Впровадження програми «Подолання психологічного інфантилізму підлітками 14-15 років» було здійснено як в офлайн-режимі – 6 занять та 6 занять в онлайн-режимі на базі гімназії з підлітками ЕГ (23 особи). Реципієнти були поділені на дві тренінгові групи: 1-га група - 12 осіб, у другій - 11 осіб.

### **3.2. Аналіз впровадження тренінгової програми**

Перші 3 заняття – це початкова стадія, функція якої підготувати учасників до розуміння тренінгу як серйозної корекційної роботи, що передбачає дотримання правил тренінгової групи, зосередженні на внутрішньому світі для виявлення неусвідомлених інфантильних потягів та бути уважним до зовнішнього світу – це спостереження за своїми діями та діями інших.

*Заняття 1.Тема: «Знайомство з тематикою, цілями та завданнями тренінгу»* було призначене дослідженню проблем учасників тренінгової групи і пояснення можливостей тренінгових занять в подоланні психологічного інфантилізму. Здійснене пояснення засобів покращення суб'єктного відчуття та укріплення психологічного здоров'я, яке лежить і в основі фізичного здоров'я.

Особлива увага була приділена засвоєнню правил (основних принципів) поведінки учасників тренінгу. Були обговорені на сформульовані групові правила.

Для визначення мотивів та їх готовності до участі в тренінгу була проведена вправа, яка мала психодіагностичну ціль самооцінки *«Незакінчені речення»*: Валерія: *«свій негативний емоційний стан долаю, закриваючись у ванні»*; Данило: *«роблю вигляд, що мені все «пофіг»*; Катерина: *«плачу, розповідаю мамі, хто мене так образив»*.

Визначилось, що особливої різниці між дівчатами і хлопцями не було, більше двох третин учасників відповідали: *«не знаю, що сказати»*, *«важке питання»*, *«не хочу говорити»*. Були виявлені ознаки агресії: Світлана: *«б'ю книжкою по столі, щоб всі почули як мені боляче»*, Карина: *«фантазую страшні картини, що я гину»*.

У вправі *«Переживання пригніченості я ...»* та вправі *«Кого я звинувачую?»* тільки чотири підлітки визначили, що в стані пригніченості вони *«плачуть, щоб побачила мама. ...вона завжди мене вміє втішати»*. Софія і Катерина говорили про спілкування з батьком по телефону. Інші підлітки не проявляли активність обговорення цієї теми, деякі проявляли відволікання.

Враховуючи стан підлітків, була проведена інструкція, що на першому занятті є достатньо нормальний, коли більшість не є активними, але вже починаючи з 2-го заняття ви побачите, що ситуація зміниться.

Вправа *«Розморожування»* спрямована на зняття напруги.

У вправі: *«Що для мене підлітковий вік?»* більшість учасників висловили *«нічим не різниця від попередніх»*, *«весело живеться»*. Ніхто із підлітків не визначив смислові значення *«пошуку себе в майбутній професії»*, *«усвідомлення свого майбутнього через рік, два три, ...»*.

**Заняття 2.** Тема: *«Допомога у вирішенні проблеми ідентифікації образу «Я-підліток»*. Ціль тренінгового заняття – формувати дослідні вміння підлітків відстежувати внутрішній стан на відповідність полярних почуттів *«доброзичливість / самовпевненість»*.

У порівнянні з попереднім заняттям, підлітки проявили більше уваги правилам трені. В процесі обговорення, що їм сподобалось на першому занятті, більша половина підлітків відмітили вправу *«Ритуал вітання»*.

Сергій: *«мені подобається бути на заняттях тренінгу»*; Максим: *«я помітив, що можу змінитися»*; Валерія: *«мені стало легше спілкуватися в тренінговій групі»*.

**Заняття 3. Тема: «Різновиди рефлексії у розпізнаванні своїх емоцій і думок».** Ціль тренінгового заняття: засвоїти різновиди рефлексії – системної рефлексії, інтроспекції, квазірефлексії та практичне їх використання в тренінгових вправах.

На цьому занятті особлива увага приділялась зорієнтованості підлітків на внутрішньому спостереженні своєї поведінки, допомозі усім учасникам тренінгу долати бар'єри захисних механізмів, використанню вправ на розвиток перетворення себе в об'єкт спостереження.

У підсумках третього заняття були зроблені доповнення до правил поведінки, які визначені на першому занятті. Підлітки по черзі пропонували правила і за результатом були добавлені ще правила: відкритість та щирість;

- 1) «ні, ярликам»;
- 2) самоконтроль своїх емоцій;
- 3) правило «СТОП» для тих, хто не дотримується доброзичливого відношення до інших.

Були помітні позитивні зрушення в бік зростання активності підлітків та намітились ознаки атмосфери довіри. Данило: *«в мене вже не має страху, а на першому занятті я був не впевнений»*; Тамара: *«я не очікувала, що в мене є позитивні риси»*; Мирослава *«мені цікаво аналізувати себе»*. Таким чином, можна стверджувати, що початкова стадія пройшла успішно.

**Заняття 4. Стадія розвитку. Тема «Я-образ» підлітка в рольових позиціях «Фантазер», «Скептик», «Реаліст».** Ціль заняття – розкрити природу неусвідомлених і усвідомлених рольових позицій та навчати підлітків до рефлексивного розпізнання власних рольових позицій.

У вправі мозкового штурму *«Чим відрізняється психологічний інфантилізм і соціальна зрілість?»* були обговоренні проблеми неусвідомлених рольових позицій «Фантазер», «Скептик» та «Реаліст».

Обговорили проблему, за яких умов підліток живе в стані відчуття благополуччя, а за якими в постійних невдачах. В процесі обговорення були використані цитати Г. Сковороди з глибоким моральним смислом цінності життя: *«Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись — значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота — рух душі, а життя — се рух»*

**Заняття 5.** *Тема: «Розумію себе – розумію інших».* Ціль заняття: розвиток емоційного інтелекту, емпатії, доброзичливості, сумлінності.

На п'ятому занятті учасники тренінгу ознайомились із фрагментами фільму «Стівотер», сюжети яких сповнені боротьбі Білла та його доньки Еллісон за справедливість. Білл намагається допомогти доньки встановити справедливість, що вона не вбивала свою сусідку по кімнаті, але стикається із байдужістю людей. Герої перемагають завдяки підтримки вірного друга Білла. допомогти батьку та його доньки Еллісон. У обговоренні був зроблений акцент на важливості не ділити світ на «чорне-біле», що важливо бути відкритим, доброзичливим і водночас відповідальним. Вміти чути проблеми інших людей.

Можна констатувати, що відбулися перші зміни у внутрішній структурі підлітка, яку можна визначити в двох вимірах:

- 1) відмітилось позитивне ставлення до зовнішнього світу (у нашому прикладі – це сформована стійкість поважливого ставлення до усіх учасників тренінгової групи;
- 2) змінилось із нейтрального / завищеного ставлення до свого «Я» на інтерес пізнати себе з позиції суб'єктності.

**Заняття 6.** *Тема «Сила самоконтролю».* Ціль заняття – змінити пасивність, уникнення від реального життя засобами рефлексивного аналізу на розвиток екзистенціальний стиль життя – повноцінно, насичено, прагнути до самоактуалізації.

*Тренер: Інколи в вашому житті бувають моменти, коли всі навколо скаржаться на вас. Батьки говорять вам, що ви себе жахливо поводите. Вчителі кажуть вам, що ви нестерпні і у вас безліч недоліків. Але це лише*

погляди зі сторони, ви можете сприймати чи не сприймати те, що про вас говорять. Постає питання: «Чи треба навчитися реально оцінювати себе, тобто дивитись на свої вчинки, поведінку «збоку». (Іде обговорення).

Лера: «Це приходить само собою, станеш дорослий і будеш вести себе по дорослому».

Андрій: «Я думаю, що всьому треба вчитись, само не приходить».

Тренер: «Хто ще має яку думку?».

Більшість підлітків погодилися, що цьому треба навчатися бути відповідальним, сумлінним, вміти керувати своїми емоціями. Підлітки ділилися позитивними змінами поведінки в колі сім'ї.

Насті: «коли мені тривожно, то я починаю прибирати свою кімнату, а раніше лежала на дивані».

Ганна: «танцюють або співають».

Іван: «складають вірші, а раніше дивився і дитячі мультики».

Обговорення цитати Г. Сковороди: «Що вподобав на те і перетворився» сприяв формуванню найвищих людських цінностей як важливих векторів досягати благополуччя в житті.

**Заняття 7.** «Я відповідальний за своє життя» Формування інтернального типу локусу контролю». Ціль заняття – навчання рефлексивного аналізу обирати рольові позиції внутрішнього локусу контролю.

Для формування цінності людського життя за моральними принципами моделювалися за наративами Г. Сковороди: «Прийти у світ людиною»; «Надмір породжує пересит, пересит — нудьгу, нудьга ж — душевну тугу, а хто хворіє на се, того не назвеш здоровим»; «З усіх утрат втрата часу найтяжча». Їх смислова глибина має спрямоване значення щодо образу мудрої особистості, яка вміє цінувати кожну мить свого життя. Загальний аналіз обговорень допоміг засвідчив позитивні зрушення в судженнях учасників тренінгу.

**Заняття 8.** «Я у соціумі. Формування правильної комунікації». Ціль заняття – сформувати позитивне функціонування підлітка в соціальному

середовищі, сприяти досягнення відчуттів поваги та власної гідності в комунікаціях.

Тренінгові вправи мають завжди конкретне цільове призначення, тож ми обирали провідними конструктами позитивного ставлення підлітка як до себе, так і до інших. Завдяки пояснення та апробації отриманих знань щодо гідної поведінки, особливе значення надавалось проблемам кризи ідентичності в підлітковому віці та можливості їх подолати – це мати *мету життя*. На прикладі фільму «*Маленькі жінки*», за однойменною книгою Луїзи Мей Олкотт, підлітки спостерігали складність життя чотирьох несхожих одна на одну сестер, які дорослішають і шукають своє місце в цьому світі. Цей фільм був прийнятий підлітками як близький до їх умов життя. Як і вони, так і героїні проживають в часи Громадянської війни США, вони закохуються, втрачають, розчаровуються, але тільки мрія є сильним двигуном рухатись, розвиватись. Найбільше їм сподобалась мрія головної героїні Джо, яка хоче стати видатною письменницею. Вона прагне домогтися успіху в світі чоловіків і довести, що жінка теж може приносити користь в розвитку інших людей.

**Заняття 9.** *«Я зможу самовдосконалюватися: смислові цілі мого життя»*. Ціль заняття – розвиток сумлінного ставлення до своїх обов’язків, здатності визначати межу життєвого шляху, розвитку емоційної розумності.

Наведемо декілька прикладів таких суджень, які висловлювали підлітки: *«Успіх приходить до того, хто його прагне»*, *«більше зрозумів смисл вислову Г. Сковороди: «Що вподобав, на те і перетворився»*, *«В мене з’явилась впевненість, що я зможу оволодіти ІТ технологіями»*, *«Мій успіх залежить тільки від мене»*.

**Заняття 10.** *«Усвідомлення «Я-образ» підлітка в ідентифікації рольової позиції «Дорослий»*. Ціль заняття – вміти розпізнавати внутрішні диспозиції підлітка з психологічним інфантилізмом і соціальною зрілістю.

Оскільки соціальна зрілість визначається здатністю підлітка інтегрувати в суспільство як особа, що приносить користь, був зроблений акцент на важливості отримувати навчальні знання за дисциплінами, які вони вивчають

в 9 класі. В обговоренні були використанні наративи Г. Сковороди: «Добрий розум, робить легким будь-який спосіб життя»; «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним».

Тренер: *Зараз відпрацюємо вміння здійснювати системну рефлексію. Візьміть аркуш паперу, поділіть його навпіл, та запишіть свої позитивні якості в ліву колонку, а негативні – в праву. Пишіть все правдиво і відверто. Якщо все вже написали, відірвіть поволі праву сторону від лівої. Свої негативні риси складіть та киньте у загальну коробку. Залиште собі лише позитивні риси.*

Обговорення: *Комусь з вас потрібна ця коробка з негативом?*

*Чи важко було оцінювати себе не лише з позитивної, але і з негативної сторони? Як ви гадаєте, якщо кожен згадає свій список, ви є більш позитивною людиною чи негативною? Чому? (власна думка). Чи заважають вам в житті ваші негативні риси? Чи можна перекрити позитивними рисами негативні?*

Тренер: *Ми з вами від'єдали позитивні риси від негативних і залишили лише позитив. Саме з вашими позитивними рисами ви будете працювати й надалі. Вашим домашнім завданням буде спостерігати за собою та до наступного заняття поррахувати, скільки разів ви використали свої позитивні риси.*

В процесі обговорення ми відмічали, що підлітки навчаються відрізняти «его-контроль», що характеризується егоцентричною спрямованістю від «его-пластичність», що характеризується здатністю дружити, допомагати, бути чесним і відповідальним.

**Заняття 11.** *Тема: «Сприяння особистісному розвитку ідентичності «Я-образ» в ролі «Дорослий».* Ціль заняття – розвивати емоційний інтелект, рефлексивний аналіз складових внутрішнього світу підлітка.

Формувальне значення мав фільм «Мій друг Персіваль», в якому успішний бізнесмен і щасливий батько сімейства згадує своє дитинство, яке



він провів на прихованому від усього світу березі океану. Завдяки внутрішній силі, відповідальності, дотримання людської гідності та вміння дружити й цінити життя інших, навіть будучи сиротою він долає важкі випробування і перемагає.

На завершальній стадії після дискусійного обговорення: *«Який шлях обрати, щоб стати дорослим?»* закріплювались в тренінгових вправах: *«Заговори з незнайомцем»*. Вправа призначена розвитку рефлексивної поведінки у взаємодії з іншим «незнайомцем, який дуже соромиться». Завдання підліткам: *«Знайди такий підхід, щоб сором'язливість «відійшла від незнайомця» (незнайомця грав один із учасників тренінгу).* Кожний підліток по черзі підходив до «незнайомця» й заводив з ним розмову. Визначилось, що дівчата проявляють більше фантазії, що ситуація відбувається в автобусі чи в потягу, вони пропонували їжу, книжку, запитували в якому класі навчається незнайомиць.

**Заняття 12.** *«Чому я навчився в тренінговій групі»*. Ціль заняття – сприяти стійкості системної рефлексії, внутрішньому локус контролю, ідентичності «Я-образ» в рольовій позиції «Дорослий».

В ході цього заняття відстежувався вищий рівень самоконтролю підлітків, більш усвідомленому визначенні розумності, емоційної стійкості, здатності розуміти причину, чому підлітки втрачають відчуття благополуччя, впевненості в собі. тренінгове заняття Визначити, чи відбулися зміни в світогляді підлітків.

Тренер: *На вашу думку, чи кожен підліток замислюється над проблемою чого чекати в майбутньому та яке буде його життя?*

Андрій: *думаю, що не всі, я це знаю по собі. ... я навчився роботи самозвіти про свої вчинки. ...це мені допомогло краще вчитися.*

Анастасія: *я краще розумію, як нести самій відповідальність за свої вчинки. ...стала допомагати мамі у вихованні братика, йому 5 років*

Водночас, слід зауважити, що все ж таки були і декілька випадків порушення правил поведінки в групі. Микола, який завжди був активний

робити зауваження іншим, не втримався і на останньому занятті. Проте, група вчасно давала сигнал «СТОП». Відмічаємо, що на відміну від попередніх сигналів «СТОП» на останньому занятті він проговорив: *Зрозумів, мені щось важко себе стримувати*. Ефективним було визнання й інших підлітків, що їм треба ще також працювати над вміннями управляти своїми емоціями.

### 3.3 Аналіз ефективності тренінгової програми

Після завершення тренінгу для підлітків була здійснена психодіагностична процедура з метою перевірки наявності зв'язків між досліджуваними змінами. Використані ті ж діагностичні методики, які були використані на етапі констатувального дослідження.

Для виявлення кількісно-якісних змін у компонентному складі психологічного інфантилізму в підлітків, які проходили тренінгове навчання, здійснено психодіагностування за методикою Куна-Макпартленда «Хто Я?». Одержані результати представлені в таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1.

#### Аналіз валентної ідентичності за методикою «Хто Я?» М. Куна та Т. Макпартленда.

Валентність ідентичності	ЕГ, 23 особи		КГ, 22 особи	
	%, кількість на початковому	%, кількість на завершальн.	%, кількість на початку	%, кількість на завершальн.
Негативний	17,39 (4)	8,69 (2)	13,63 (3)	9,09 (2)
Нейтральний	30,43 (7)	21,73 (5)	27,27 (6)	22,72 (5)
Позитивний	17,39 (4)	34,78 (10)	18,18 (4)	22,27 (5)
Завищений	34,78 (8)	26,08 (6)	40,90 (9)	45,45 (10)

Як видно з таблиці за результатами повторного психодіагностування відбулися зрушення за всіма показниками валентності ідентичності. Причому, за результатами спостерігається достовірне зростання загальної кількості позитивного ставлення до власного внутрішнього світу на 17,39 % в ЕГ, в той час як у КГ різниця складає 9,09%). У ЕГ відбулися позитивні зрушення у зменшеній кількості підлітків із завищеною самооцінкою на 8,7%, в той час як в КГ цей показник несуттєво, але зріс на 4,55%.

*Зміни у бік збільшення загальної кількості характеристик ідентичності в експериментальних групах, що досліджувалися за t-критерієм Стьюдента ( $p \leq 0,05$ ). Співвідношення середніх балів за загальною вказаною кількістю характеристик ідентичності підлітків, свідчить про позитивну динаміку збільшення показників експериментальних груп. Одержані після проведення повторної психодіагностики результати експериментальних та контрольних груп свідчать про зміни у бік збільшення загальної кількості характеристик ідентичності в експериментальних групах, що досліджувалися за t-критерієм Стьюдента ( $p \leq 0,05$ ). що представлена в таблиці 3.3.2.*

Таблиця 3.3.2.

**Динаміка зміни психолінгвістичного аспекту ідентичності за методикою Куна-Макпартленда «Хто Я?» (за t-критерієм Стьюдента)**

Складові аспекти ідентичності	Психолінгвістичний аспект ідентичності											
	ЕГ						КГ					
	КГ <sub>1</sub>		t <sub>емп</sub>	ЕГ <sub>1</sub>		t <sub>емп</sub>	КГ <sub>2</sub>		t <sub>емп</sub>	ЕГ <sub>2</sub>		t <sub>емп</sub>
	до	після		до	після		до	після		до	після	
іменникова складова	20	24	1.5	19	37	0	92	77	0.8	126*	82*	2.2
прикметникова складова	38*	43*	2.6	39*	76**	3.5	46	62	0.9	31	58	1.2
складова дієслова	34	42	1.2	96*	53*	2.5	13	20	0.8	24	62	1.7

Примітка:  $t_{емп}^* > t_{кр}^*(p \leq 0,05)$ ,  $t_{емп}^{**} > t_{кр}^{**}(p \leq 0,01)$ ,  $t_{кр} = \{1.97 (p \leq 0,05), 2.59 (p \leq 0,01)\}$

Співвідношення середніх балів за загальною вказаною кількістю характеристик ідентичності підлітків, свідчить про позитивну динаміку збільшення показників експериментальних груп.

Відзначимо, що за результатами достовірного збільшення загальної кількості характеристик ідентичності підлітків ЕГ з внутрішнім локус контролю збільшилась на 8 осіб ( $p \leq 0,05$ ). У КГ таких зрушень не відстежується, або відстежується з мало суттєвим результатом ( $p \leq 0,01$ ).

Результати повторного вимірювання за методикою «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер) в ЕГ і КГ представлені в таблиці 3.3.3.

Таблиця 3.3.3

**Статистичний аналіз локусу контролю за методикою «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер)**

Респонденти кількість	Інтерналі				Екстернали			
	високий, %	серед %	низький, %	$\Sigma$	високий, %	Серед, %	низький, %	$\Sigma$
ЕГ <sub>1</sub> (23)	8,69 (2)	13,04(3)	21,73(5)	<b>43,4</b>	26,08 (6)	13,04(3)	17,39 (4)	<b>56,5</b>
<i>ЕГ<sub>2</sub></i>	<i>13,04(3)</i>	<i>30,43(6)</i>	<i>30,43 (7)</i>	<i>73,9</i>	<i>13,04 (3)</i>	<i>8,69 (2)</i>	<i>8,69 (2)</i>	<i>30,4</i>
КГ <sub>1</sub> (22)	9,09 (2)	13,63 (3)	18,18(4)	<b>40,9</b>	18,18 (4)	18,18(4)	22,72 (5)	<b>59,1</b>
<i>КГ<sub>2</sub></i>	<i>9,09 (2)</i>	<i>13,63 (3)</i>	<i>18,18(4)</i>	<i>40,9</i>	<i>18,18 (4)</i>	<i>18,18(4)</i>	<i>22,72 (5)</i>	<i>59,1</i>

Відстежуються позитивні зрушення в ЕГ<sub>2</sub>. за рівнем інтернальності 4,35%, в той час як у КГ<sub>2</sub> зрушень не відбулося. Статистично значущої різниці між середніми показниками експериментальних та контрольних груп, за вищевказаними видами середнього показника інтернальності в КГ<sub>2</sub> не відбулось. Підвищення показників розгляду «Я-образ» в майбутньому в ЕГ<sub>2</sub> та КГ<sub>2</sub> ( $p \leq 0,05$ ) ( $t^*_{\text{емп}} > t^*_{\text{кр}}(p \leq 0,05)$ ,  $t_{\text{кр}} = \{2.1 (p \leq 0,05), 2.88 (p \leq 0,01)\}$ , що свідчить про ефективність тренінгу, так як домінує спрямування мрій, власного образу в професії в майбутнє.

Вимірювання різновидів рефлексії здійснювалось за методикою визначення рівня вираженості і спрямованості рефлексивності (М. Грант), які наведені в таблиці 3.3.4

Таблиця 3.3.4.

**Кількісний аналіз частот прояву домінуючого виду рефлексії**

Експериментальні та контрольні групи на констатувальному та завершальному етапах	Респонденти ЕГ (N = 23)			Респонденти КГ (N = 22)		
	Види рефлексії	К-ть	%	Види рефлексії	К-ть	%
ЕГ <sub>1</sub> / КГ <sub>1</sub>	СР	4	17,39	СР	4	18,18
ЕГ <sub>2</sub> / КГ <sub>2</sub>	<i>СР</i>	<i>8</i>	<i>34,78</i>	<i>СР</i>	<i>9</i>	<i>40,90</i>
ЕГ <sub>1</sub> / КГ <sub>1</sub>	РТ	8	34,78	РТ	9	40,90
ЕГ <sub>2</sub> / КГ <sub>2</sub>	<i>РТ</i>	<i>6</i>	<i>26,08</i>	<i>РТ</i>	<i>7</i>	<i>31,81</i>
ЕГ <sub>1</sub> / КГ <sub>1</sub>	РнС	11	47,82	РнС	9	40,90
ЕГ <sub>2</sub> / КГ <sub>2</sub>	<i>РнС</i>	<i>9</i>	<i>39,13</i>	<i>РнС</i>	<i>6</i>	<i>27,27</i>
Всього (N=45)		23			22	

Примітка: СР – системна рефлексія; РТ – тривожна рефлексія; РнС – рефлексія на себе .

Статистично значуща різниця відстежується між середніми показниками  $EG_1$  і  $EG_2$  за позитивними змінами в бік системної рефлексії та зменшенням «поганої»  $EG_1$  і  $EG_2$  ( $p \leq 0,05$ ). Достовірне підвищення показників розгляду майбутньої діяльності в  $EG_2$  та  $KG_2$  ( $p \leq 0,05$ ) ( $t^*_{емп} > t^*_{кр}(p \leq 0,05)$ ,  $t_{кр} = \{2.1$  ( $p \leq 0,05$ ),  $2.88$  ( $p \leq 0,01$ ). Таким чином, можна стверджувати про ефективність проведених корекційних занять для підлітків EG.

За тестом «Емоційний інтелект / тест EQ» (Н. Холл) результати виміру представлені в таблиці 2.3.5.

Таблиця 3.3.5.

### Результати виміру EQ за методикою Н. Холла

Рівень	EG			KG		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
ЕОЕГ <sub>1</sub>	34,78 (8)	34,78 (8)	30,43 (7)	36,36 (8)	31,81 (7)	31,81 (7)
ЕОЕГ <sub>2</sub>	8,6 (2)	43,47(10)	47,82(11)	31,81 (7)	22,72 (5)	45,45(10)
ЕКЕГ <sub>1</sub>	47,82 (11)	26,08 (6)	21,73 (5)	43,47(10)	31,81 (7)	22,72 (5)
ЕКЕГ <sub>2</sub>	34,78 (8)	34,78 (8)	27,27 (6)	22,72 (4)	31,81 (7)	43,47(10)
РЕІЕГ <sub>1</sub>	43,47 (10)	34,78 (8)	21,73 (5)	47,82(11)	27,27 (6)	21,73 (5)
РЕІЕГ <sub>2</sub>	17,39 (4)	39,13 (9)	43,47(10)	43,47(10)	22,72 (5)	31,81 (7)
Ем. EG <sub>1</sub>	34,86 (8)	30,43 (7)	26,08 (6)	36,36 (8)	40,90 (9)	22,72 (5)
Ем EG <sub>2</sub>	17,39 (4)	43,47(10)	39,13 (9)	31,81 (7)	36,36 (8)	31,81 (7)
СМ EG <sub>1</sub>	43,47 (10)	34,78 (8)	21,73 (5)	40,90 (9)	36,36 (8)	22,72 (5)
СМ EG <sub>2</sub>	13,04 (3)	39,13 (9)	47,82(11)	40,90 (9)	40,90 (9)	18,18 (22)

Примітка\*ЕО- емоційна обізнаність; ЕК – Его-контроль; РЕІ – розпізнання емоцій інших; Ем – емпатія; СМ – самомотивація.

В показниках  $EG_1$  і  $EG_2$  респонденти визначили показник готовності змінюватися в когнітивній активності, тобто такої, що реалізується в наслідок розумності мислення, управління емоціями, мотиваційної активності розвивати інтеграцію в суспільство. Підвищився середній показник загального рівня емпатії ( $p \leq 0,05$ ,  $p \leq 0,01$ ), який обраховувався нами за t-критерієм Стюдента. За готовністю «можу самовдосконалюватися» в  $KG_1$  і  $KG_2$  статистично достовірного підвищення кількісних показників не зафіксовано.

Порівняльний аналіз засвідчив статистично значущі відмінності  $EG_1$  від  $KG_1$  за t-критерієм Стюдента для незалежних вибірок ( $p \leq 0,05$ ,  $p \leq 0,01$ ) серед показників готовності до саморозвитку: готовність «знати себе» ( $p \leq 0,01$ ),

самотивування «хочу удосконаливатися». Позитивна валентність та психолінгвістичним аналізом реальної ідентичності «Я-образ» ( $p \leq 0,05$ );

Тож, можемо робити висновок про ефективність проведеного констатувального дослідження, що переконливо підтверджено статистичною перевіркою завершального діагностування. Це свідчить, що гіпотеза дослідження підтверджена.

### **Висновки до третього розділу**

На етапі коректування структурних складових психологічного інфантилізму були розроблені дві корекційні програми: 1) тренінг для підлітків *«Подолання психологічного інфантилізму підлітків 14-15 років»*; 2) психолого-просвітницька програма з елементами тренінгу для батьків *«Зміна рольової позиції батьків із підлітками. Від Фантазера до Реаліста як передумова подолання психологічного інфантилізму підлітків»*. Основне завдання корекційної роботи з підлітками – це сформуванню вміння аналізувати свій внутрішній світ – мрії, образи, мотиви, потяги, а також рефлексивно оцінювати реальну ситуацію і свою поведінку. Підібрані тренінгові вправи, ситуації, сюжети із кінофільмів, рольові ігри спрямовували підлітків до позитивної дезінтеграції негативної рефлексії, зовнішнього контролю та зміни ставлення до себе як особистості «з космічним потенціалом».

Повторне діагностування показало збільшення як загальної кількості характеристик по показникам системної рефлексії, внутрішнього контролю, емоційного інтелекту та позитивної ідентичності «Я-образ в ЕГ<sub>2</sub> в порівнянні з ЕГ<sub>1</sub>. Позитивна валентність визначена за психолінгвістичними показниками внутрішнього контролю з ідентичністю Дорослий ( $p \leq 0,05$ ), що визначилось в готовності підлітків: *«хочу пізнавати себе»*; *«мрію бути мирним воїном»*, *«відчуваю, що можу змінюватися на краще»*. Тож, ефективність та дієвість здійсненого формувального дослідження цілком доведена.

## ВИСНОВКИ

Здійснено теоретичне дослідження проблеми психологічного інфантилізму в підлітковому віці; теоретично узагальнена модель цього феномену, яка доведена за результатами констатувального та формувального дослідження.

Підтверджено, що особливість підлітка з проблемами психологічного інфантилізму виявляється в домінуванні: 1) несформованого емоційного інтелекту; 2) зовнішнього локус контролю; 3) перевагою тривожної рефлексії / рефлексії направленої на себе; 4) егоцентричною спрямованістю «Я-образ».

Аналіз та узагальнення констатувального дослідження підтвердив актуальність обраної теми в умовах трансформаційних процесів зміни соціалізації особистості, яка значною мірою відбувається в онлайн-режимі; загостренням кризи соціального благополуччя в умовах сьогоденних воєнних подій. За умов несвоєчасного надання психологічної допомоги підліткам, проблема психологічного інфантилізму спричинить соціальні й особистісні труднощі в їх самореалізації.

Проблема подолання психологічного інфантилізму пов'язана із труднощами соціально орієнтованої ідентичності підлітка, яка обтяжується хибними рольовими позиціями батьків ізолювати свою дитину від «тяжкості реального життя». За таких умов підліток отримує наслідки свого виховання в «любові-злиття» із Іншим та не набуває досвіду цілісного «Я-образ», індивідуалізації своєї зрілості. Внаслідок на підлітковому етапі втрачається суб'єктність та здатність до інтерсуб'єктної інтеграції в суспільство. Тому, в нашому дослідженні була розроблена психолого-просвітницька програма з елементами тренінгового навчання для батьків.

Успішність проведеної групової корекції з подолання психологічного інфантилізму для підлітків 14-15 років показав, що набуття практичного досвіду довіри, відкритості, доброзичливості як позитивних переживань, підліток успішно досягає переакцентування цілей навчання як базової основи

майбутнього життя, розвитку духовності підлітка як базової основи благополуччя, забезпечення широким вибором варіантів соціалізації навіть в умовах війни.

Отже, здійснена реалізація поставленої мети та завдань дослідження, достатній обсяг теоретичного та емпіричного матеріалу підтверджує достовірність висунутої гіпотези про те, що групова корекція є ефективним методом позитивної дезінтеграції складових психологічного інфантилізму та вторинній інтеграції на більш вищому розвитку особистості підлітка досягати соціальної зрілості.

Вбачаємо *перспективи* подальших досліджень у поглибленому виявленні та вивченні більш широкого діапазону особливостей відношень між батьками і дітьми, що спричиняють утворення психологічного інфантилізму. Відповіді на ці питання дозволять розширити складові диспозицій психологічного інфантилізму.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антон Г. О. Про розлади розвитку дітей. Переклад і загальна редакція д-ра М.Б. Шапіро. 1913. URL : <https://il.bidspirit.com/ui/lotPage/thearc/source/catalog/auction/9173/lot/173898/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD-%D0%93-%D0%9E-%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F-%D1%83?lang=he>
2. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія]. Суми: Вид. будинок «Еллада», 2012. 608 с.
3. Буянов М.І. Незрілі особистості. Вічна весна. 2019. URL : <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000034/st046.shtml>
4. Буянов М.И., Психический инфантилизм (краткая история и современное состояние проблемы). 2021. URL : <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000034/st046.shtml>
5. Вачков І.В. Основи технології групового тренінгу. 2020. URL : <https://vshp.pro/wp-content/uploads/2020/03/Vachkov-I.V.-Osnovy-tehnologii-gruppovogo-treninga.pdf>
6. Гапоненко Когнітивна модель соціально зрілої особистості студента-психолога. *Особистісна зрілість як проблема сучасної психології : колективна монографія* / кол. авт. ; наук. ред. З. М. Мірошник. Кривий Ріг, 2019. Том 1. С. 116-131.URL : <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3995>
7. Гапоненко Л.О. Психолінгвістичний дискурс рефлексії у професійно-рольовій ідентичності студентів-психологів. *Перспективи та інновації науки* Серія («Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)No 5(10) 2022. С. 21-38.URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1510/1508>.

8. Гапоненко Л.О., Закордонцев Ю.В. Вимір психологічного інфантилізму підлітка. *The 2nd International scientific and practical conference "Innovative development of science, technology and education"* (November 16-18, 2023) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2023. С. 490-497. URL. : <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-16-18.11.23.pdf>
9. Гапоненко Л.О., Чаркіна О.А. Модель рефлексивно-рольового тренінгу материнської комунікації з дітьми в умовах війни. Наукові перспективи № 3(33) 2023. С. 332-338.
10. Горленко В.М., Острова В.Д., Сосновенко Н.В., І.І. Ткачук Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби. Методичні рекомендації. Київ. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/minimumi.pdf>
11. Горностай П.П. Групова взаємодія як динаміка свідомого і несвідомого. 2018. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Nsspp\\_2018\\_42\\_9.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Nsspp_2018_42_9.pdf)
12. Гринчук О., Оленич Т. Інфантильна поведінка студентської молоді: основні показники та особливості прояву. *Збірник наукових праць: психологія. № 21 (2016).* С. 39-48. URL. : <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/10348/1/3250-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6486-1-10-20200327.pdf>
13. Груле Г. Юнг Р., Маер-Грос В. , Мюллер М. Клиническая психиатрия: пер. с немецкого. 2020. URL. : <https://read.in.ua/book239630/?razdel=25&p=58>
14. Дьяконов Г.В. Психология диалогу: гипотеза эмпирического дослідження. 2015. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Psios\\_2015\\_2\(2\)\\_3.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Psios_2015_2(2)_3.pdf)
15. Енциклопедія практичного психолога. *Психологіз.* 2021. URL. : [http://psychologis.com.ua/psihologicheskiy\\_infantilizm-1.htm](http://psychologis.com.ua/psihologicheskiy_infantilizm-1.htm)

16. Єфремова. Г. З. Соціальний інфантилізм студентської молоді як фактор протистояння сучасному суспільству. Інтернет журнал «Науко введення». 2014. № 6. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/09PVN614.pdf>.
17. Зливков В.Л., Лукомська С.О. Теорія та практика психологічних тренінгів. Київ - Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 209 с. URL. : [https://lib.iitta.gov.ua/721625/1/Zlyvkov\\_Lukomska.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/721625/1/Zlyvkov_Lukomska.pdf)
18. Ільїн М. В. Психологічний інфантилізм як чинник самопрезентації особистості. Дисертація на здобуття кандидата психологічних наук. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Луцьк, 2020. 350 с.
19. Інфантилізм. *Енциклопедія практичного психолога*. 2020. URL. : <http://psychologis.com.ua/infantilizm.htm>
20. Ковальчук О.С. Співвідношення локусу контролю та соціальної відповідальності особистості. *ВІСНИК НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 3'2014. С. 72-78.
21. Концепція креативності Дж. Гілфорда и Э.П.Торренса. 2017. URL. : <https://psy.wikireading.ru/2437>
22. Корбо Р. Позднее созревание и незрелость (Исследование психического инфантилизма на основании изучения 80 катамнезов). Берлин-Гейдельберг-Нью-Йорк. (Prof. Dr. Robert Jules Corboz. Spatrefe und leibende Unreife. Eine Untersuchung über den psychischen Infantilismus abhand von 80 Katamnesen. Springer - Verlag), 1967. 123 с.
23. Костюк Г. С. Принцип розвитку в психології. URL. : <https://studfile.net/preview/5775971/page:21/>
24. Краєва О.А. Подолання кризи ідентичності в підлітковому віці. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ. 2014. 260 с.
25. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ. : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
26. Малофєєвська В. Інфантилізм як сучасне явище: фактори виникнення. URL. : 2021. <https://studfile.net/preview/2365230/>

27. Маслоу А. Психология бытия. URL. :  
<https://studfile.net/preview/9758403/page:4/>
28. Менделевич В. Д. Психология девиантной поведінки. Навчальний посібник. 2005. 444 с. URL. : <https://studfile.net/preview/1705140/page:45/>
29. Методичні рекомендації з проведення тренінгових занять для підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості / Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, К.В.Терещенко [та ін.]; за ред. Л.М. Карамушки. Київ. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 49 с.
30. Мірошник З.М. Рольова структура особистості – складова компетентності майбутнього психолога. 2016. URL:  
<file:///C:/Users/user/Downloads/25....pdf>
31. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість. 2004. *Психологія і суспільство*. URL.  
 : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29759/1/%D0%9D%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
32. Особливості затримки психічного розвитку. 2019. URL.  
 : <https://freestyle.in.ua/osoblivosti-zatrimki-psixichnogo-rozvitku/>
33. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення. Монографія. Ніжин. Видавець Лисенко М.М. 2011.
34. Психодіагностика дітей та підлітків. Київ, 2011. URL. :  
<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17228/A1%D1%96eks%D1%96e%D1%96eva%20%D0%86u.A.%2C%20Artemchuk%20O.%20G.%2C%20Shyshova%20O.%20M..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
35. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франк. : Місто НВ, 2008. 280 с.
36. Сидоренко О.В. Методи математичної обробки в психології. 2007. URL.  
 :  
<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17228/A1%D1%96eks>

[%D1%96e%D1%96eva%20%D0%86u.A.%2C%20Artemchuk%20O.%20G.%2C%20Shyshova%20O.%20M..pdf?sequence=1&isAllowed=y](#)

37. Словник української мови. URL. : <http://sum.in.ua/s/osoblyvistj>
38. Терлецька Л. Основи психодіагностики. Київ. ГЛАВНИК, 2006. 148 с.
39. Тест на емоційний інтелект (Н. Холл). 2020. URL. : [https://www.eztests.xyz/tests/personality\\_eq/](https://www.eztests.xyz/tests/personality_eq/)
40. Фізичні особливості. Акселерація та інфантилізм. URL. : <https://vprosvet.ru/biblioteka/akseleraciya/>
- Форманюк Ю. В. Егоцентризм як прояв інфантильності. *Наука і освіта*. 2013. № 7. 98-102. URL. : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO\\_2013\\_7\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2013_7_23).
42. Форманюк Ю.В. Особливості мислення юнаків з ознаками інфантильності. URL. : [https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/9\\_2011/65.pdf](https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/9_2011/65.pdf)
43. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. 2022. URL. : <https://readukrainianbooks.com/1657-ljudina-v-poshukah-spravzhnogo-sensu-psiolog-u-konctabori-viktor-emil-frankl.html#part1>
44. Фрейд З. О нарцисизме. 2019. URL. : <https://golenevalada.ru/blog/o-rabote-zigmunda-freyda-vvedenie-v-nartsissizm/>
45. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків.: Прапор, 2007. 640 с.
46. Юнг К.-Г. Нерозкрита самість (TheUndiscoveredSelf). 2018. URL. : <https://knizhnik.org/karl-jung/neraskrytaja-samost/1>
47. Яценко Т. С. Компроміс свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта. Психологічне консультування і психотерапія. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2014. № 1-2. 37-52.
48. Яценко Т. С. Теорія і практика групової корекції. Активне соціально-психологічне навчання. Навч. посібник. Київ. Вища школа, 2004. 679 с.

49. Infantilism. *HealthApple*. 2022. URL. : <https://www.google.com/search?q=infantilism+as+a+psychological+problem&rlz=1C1CHWL ruUA985UA985&oq=infantilism&aqs=chrome.1.69i57j69i59j69i60j69i6112.2730j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
50. Goleman D. Emotional Intelligence. Published by Bantam Dell A Division of Random House, Inc. New York, New York. 2004. 386 p. URL. : <https://asantelim.files.wordpress.com/2018/05/daniel-goleman-emotional-intelligence.pdf>
51. Lorraine J. Understating infantilism. Developmental Milestones Chart for Children. 2011. URL. : <https://understanding.infantilism.org/chart.php>
52. Mykhailo I. The need to study psychological infantilism. International Scientific Journal. *Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools* 2017. 1 (19). P. 113-120.
53. Rotter J. B. (1966) Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, Vol. 80, 128.

## ДОДАТКИ

### Додаток А.

#### І. Експертна анкета (Пілотажне дослідження)

**Мета:** Визначення в результаті експертного опитування особливостей ідентичності підлітків та кризи її ідентичності.

1. Експертне опитування психологів, соціальних педагогів та вчителів з проблеми ідентичності та її кризи в підлітковому віці за анкетною з вивчення психологічних особливостей особи підліткового віку:

#### *Шановний Експерте!*

Запрошуємо Вас взяти участь у дослідженні особистості підліткового віку. Будь ласка, уважно прочитайте наведені нижче питання та надайте на них щирі відповіді.

Просимо Вас указати загальні відомості про себе. Заздалегідь дякуємо за співпрацю!

Ваш вік \_\_\_\_\_ Стать \_\_\_\_\_

Посада \_\_\_\_\_ Категорія \_\_\_\_\_

Вкажіть, будь ласка, Ваш стаж роботи в системі освіти? \_\_\_\_\_

З якими класами Ви працюєте? \_\_\_\_\_

1. Вкажіть, будь ласка, ряд особистісних якостей підліткового віку? \_\_\_\_\_

2. Вкажіть основні цінності підліткового віку? \_\_\_\_\_

2.а. Які з них, на Ваш погляд, є особливо важливими для підлітків? \_\_\_\_\_

3. Виходячи з практичного досвіду роботи, вкажіть особливості самооцінки підлітка та рівень її розвитку на даному віковому етапі?

*(Використовуйте наступні визначення: а) підвищена, б) у нормі, в) занижка)*

Хлопці \_\_\_\_\_ Дівчата \_\_\_\_\_

4. Основними перевагами та здобутками підліткового віку є: \_\_\_\_\_

5. Основними недоліками кризового віку є: \_\_\_\_\_

6. Як Ви вважаєте, з ким саме ідентифікує себе особа підліткового періоду? \_\_\_\_\_

Чому? \_\_\_\_\_

7. Хто для підлітка, на Вашу думку, є зразком? \_\_\_\_\_

у житті \_\_\_\_\_

у навчанні \_\_\_\_\_

у спілкуванні \_\_\_\_\_

у майбутній професії \_\_\_\_\_

8. Чи задоволений підліток самим собою (своєю Я-концепцією)? \_\_\_\_\_

9. На Вашу думку, чи може підліток володіти собою? \_\_\_\_\_

10. Як підлітки переживають кризовий вік? \_\_\_\_\_

11. Вкажіть основний емоційний стан підлітків 14-15 років? \_\_\_\_\_

12. Як Ви вважаєте, в чому саме виражається криза підліткового віку? \_\_\_\_\_

13. Вкажіть основні фактори (показники) кризи \_\_\_\_\_

14. На Вашу думку, поняття криза ідентичності ” підліткового віку включає в себе \_\_\_\_\_

15. Основним у подоланні кризи ідентичності підліткового віку є \_\_\_\_\_

16. У чому, на Ваш погляд, підліток вбачає сенс свого життя? \_\_\_\_\_

17. Підлітку властиві такі якості і уміння: \_\_\_\_\_

18. Чи чітко уявляє підліток свій подальший кар’єрний зріст? \_\_\_\_\_

19. Що, на Вашу думку, не подобається підлітку в своїй зовнішності?

а) високий зріст;

ж) стан шкіри;

б) низький зріст;

з) стан волосся (лупа, жирність, колір

в) надмірна вага;

тощо);

г) худорлявість;

і) він задоволений своєю

д) статура;

зовнішністю;

є) риси обличчя;

к) інше:

20. Які, на Ваш погляд, психолого-педагогічні заходи можливо здійснювати щодо подолання кризи ідентичності підлітків? \_\_\_\_\_





- в) відчуваю зрідка  
 г) не відчуваю зовсім
- д) я не помітив  
 е) свій варіант
19. Як Ти переживаєш свій нинішній вік? \_\_\_\_\_
20. Вкажи свої основні емоції у нинішньому віці? \_\_\_\_\_
21. Вкажи основні свої думки саме у цей період? \_\_\_\_\_
22. У чому Ти вбачаєш сенс свого життя у підлітковому віці? \_\_\_\_\_
23. В чому Ти вбачаєш взагалі сенс свого життя? \_\_\_\_\_
24. Тобі властиві такі якості і вміння: \_\_\_\_\_
25. Що Тобі не подобається в твоїй зовнішності?
- |                   |   |
|-------------------|---|
| а) високий зріст; | є) риси обличчя;                              |
| б) низький зріст; | ж) стан шкіри;                                |
| в) надмірна вага; | з) стан волосся (лупа, жирність, колір тощо); |
| г) худорлявість;  | і) задоволений своєю зовнішністю;             |
| д) статура;       |   |

26. Чи чітко Ти уявляєш свій подальший кар'єрний зріст? \_\_\_\_\_

*Дякуємо за участь у опитуванні!*

#### Додаток А.2.

##### Анкета визначення найактуальніших тем тренінгу

Орієнтовані теми тренінгових занять	Дуже потрібно		Іноді потрібно		Непотрібно	
	підлітки	батьки	підлітки	батьки	Підлітки	батьки
Як розвинути відповідальність.						
Як розвинути самоконтроль.						
Як інтегруватися в суспільство.						
Як розвинути емоційну стійкість.						
Як поводитись в конфліктних ситуаціях.						

#### Додаток А.3.

##### Перелік запитань замовнику тренінгу подається за методичними рекомендаціями В. Зливков і С. Лукомська

1. Сформулюйте мету тренінгу?
2. Для чого вам потрібен тренінг? Для вирішення, яких проблем?
3. Які компетенції слід тренувати?
4. Кількість учасників?
5. Скільки днів і протягом якого часу буде проходити тренінг?
6. Рівень мотивації учасників в балах від 1 до 10.
7. Який рівень професійної підготовки співробітників?
8. Що було добре (корисно) на попередніх тренінгах?
9. Що було погано, що вам і співробітникам не сподобалося на інших тренінгах?
10. Що показала діагностика учасників?
11. Як будуть оцінюватися результати даного тренінгу?

#### Додаток А.4.

##### Анкетування підлітків 14-15 років з проблеми психологічного інфантилізму.

*Любий друже!*

Запрошуємо Тебе взяти участь у дослідженні. Будь ласка, уважно прочитай наведені нижче питання та надай на них відповіді.

*Дякуємо за співпрацю!*

Стать \_\_\_\_\_ Вік \_\_\_\_\_

26. Вкажи, будь ласка, основні якості свого характеру \_\_\_\_\_

27. Що Ти цінуєш перш за все у своєму житті \_\_\_\_\_

28. Яка в тебе самооцінка?

а) підвищена

б) у нормі

в) занижка

29. Вкажи, будь ласка, позитивні сторони свого характеру \_\_\_\_\_  
 30. Вкажи, будь ласка, основні недоліки свого характеру \_\_\_\_\_  
 31. Людина, якою Ти більше за усе захоплюєшся \_\_\_\_\_  
 Чому? \_\_\_\_\_

32. Твій улюблений герой \_\_\_\_\_  
 Чому? \_\_\_\_\_

33. Хто для Тебе є зразком? \_\_\_\_\_  
 у житті \_\_\_\_\_

у навчанні \_\_\_\_\_

у спілкуванні \_\_\_\_\_

у майбутній професії \_\_\_\_\_

34. Чи задоволений Ти самим собою? \_\_\_\_\_

35. Як Ти ставишся до самого себе? (Обери один з двох варіантів)

- а) Я відчуваю, що маю багато гарних рис
- б) Я відчуваю, що мені особливо нічим пишатися
- в) Свій варіант

36. Чи замислюєшся Ти про свій психологічний стан? (Обери один із двох варіантів)

- а) Я ніколи пильно не приглядаюся до себе
- б) Я дуже уважний до своїх внутрішніх відчуттів
- в) Свій варіант

37. Чи завжди Ти вмієш володіти собою?

- а) завжди
- б) не завжди
- в) не вмію
- г) не замислювався
- д) я не знаю
- е) свій варіант

38. Як змінився Твій психологічний стан зараз у порівнянні з тим, як Ти був дитиною?

- а) дуже змінився
- б) змінився на краще
- в) змінився на гірше
- г) так собі
- д) не змінився
- е) я не помітив
- ж) свій варіант.

*Дякуємо за участь у опитуванні!*

**Методика «Когнітивної орієнтації» (або методика виміру локусу контролю) проводиться за допомогою Шкали Роттера «Rotter's Internal-External Locus of Control Scale»**

*Інструкція до тесту.* Прочитайте кожне висловлювання в парі і вирішіть, з яким ви згодні більшою мірою.

**Текст опитувальника**

1.
  - а) Діти стикаються з труднощами при занадто суворе виховання;
  - б) З дітьми трапляються неприємності, якщо батьки проявляють надмірну м'якість.
2.
  - а) Всі труднощі — наслідки невдач;
  - б) У своїх проблемах людина винен сам.
3.
  - а) Аморальні вчинки роблять тому, що люди закривають на них очі;
  - б) Навіть якщо спробувати викоринити аморальність, вона все одно буде проявлятися.
4.
  - а) В результаті людина отримає винагороду за всі свої дії;
  - б) У більшості випадків ніхто так і не визнає заслуги і досягнення того або іншого людини.
5.
  - а) Успішність ніяк не залежить від упередженості вчителя;
  - б) Учні не розуміють, що їх оцінка багато в чому залежить від того, як склалися обставини.
6.
  - а) Успіх керівника компанії визначається зовнішніми обставинами;
  - б) Буде людина хорошим або поганим керівником, залежить від нього самого.
7.
  - а) Сподобатися всім навколо не вийде;
  - б) Якщо ви не викликали у когось симпатію, значить не вмієте спілкуватися з людьми.
8.
  - а) Характер і поведінка змінити не можна. Вони на 100% залежать від спадковості;
  - б) Характер і поведінка визначаються життєвим досвідом.
9.
  - а) Все залежить від того, що визначено долею;
  - б) Замість того, щоб покладатися на долю, потрібно активно діяти.
10.
  - а) Хорошому співробітникові не страшна прискіплива перевірка;
  - б) Перевірку з пристрасстю не витримає навіть самий досвідчений, підготовлений працівник.
11.
  - а) Успіх — результат важкої повсякденної роботи;
  - б) Успіх — збіг обставин.
12.
  - а) Кожен з нас може вплинути на долю держави;
  - б) Громадяни ніяк не зможуть змінити рішення влади.
- 13.

- а) Я впевнений у собі, своїх цілях, планах;  
 б) Я не будую плани, тому що не знаю, як складуться обставини. Від мене мало що залежить.
14.  
 а) У світі є багато поганих людей;  
 б) В кожній людині можна знайти щось хороше.
15.  
 а) Здійснення моїх бажань безпосередньо залежить від того, скільки я доклав зусиль;  
 б) Щоб визначитися з бажаннями і цілями, я кидаю монетку або покладаюся на милість долі.
16.  
 а) Стати керівником просто так не можна. Тут потрібно везіння;  
 б) Керівниками стають ті люди, які мають здатність керувати великою кількістю підлеглих.
17.  
 а) Людина не може вплинути на хід світових подій;  
 б) Люди повинні активно брати участь у суспільному житті, оскільки це — можливість змінити світ.
18.  
 а) Багато хто не розуміють, що їх життя залежить від збігу обставин;  
 б) Талану немає, збігу обставин теж.
19.  
 а) Важливо визнавати помилки;  
 б) Краще приховувати свої помилки.
20.  
 а) Зрозуміти, симпатичні ви людині насправді чи ні, складно;  
 б) Від нас самих залежить наше коло спілкування. Потрібно вчитися знаходити спільну мову з оточуючими.
21.  
 а) Чорна смуга зазвичай змінюється білою;  
 б) Людина має сама нести відповідальність за невдачі. Поки вона не виправить помилки, невдачі будуть повторюватися.
22.  
 а) Людям під силу зробити суспільство менш черствим, бездушним;  
 б) Формалізм і бездушність усунути неможливо.
23.  
 а) Часто мені не зрозуміло, за що керівник видав премію одному із співробітників;  
 б) Премія — винагорода за хорошу роботу, за те, що людина доклав максимум зусиль.
24.  
 а) Хороший викладач дає учням повну свободу дій;  
 б) Хороший викладач пояснить кожному учневі, як потрібно робити завдання.
25.  
 а) Я не можу впливати на своє життя, я безсилий;  
 б) Випадковостей і долі не існує. Все залежить лише від мене.
26.  
 а) Люди самотні, тому що самі не виявляють товариськості до оточуючих ;  
 б) Не варто намагатися викликати у будь-кого симпатію. Ти чи сподобався людині, чи ні.
27.  
 а) Характер визначається силою волі;

б) Характер багато в чому залежить від колективу, суспільства  
28.

а) Я сам створюю своє життя;

б) Мені здається, що я не контролюю те, що зі мною відбувається.

29. а) Дуже часто я не розумію дій свого класного керівника;

б) Погане класний керівник — наслідок неправильної поведінки учнів.

#### **Ключ до тесту**

Загальний показник 23, чим вищим є перший показник тим пропорційно зменшується другий.

високий показник 23-19; вищий за середній 18-16; середній 15-13; низький 12 і менше.

#### **Додаток Б.2.**

#### **Методика дослідження рівня вираженості і спрямованості рефлексії (за М. Грантом).**

##### *Інструкція до тесту.*

Дослідний опитувальник складається з двох шкал - саморефлексії і соціорефлексії. Кожна шкала включає в себе 10 прямих і зворотних тверджень, кожне з яких, у свою чергу, оцінюється за 6 бальною шкалою: 1 - абсолютно не згоден, 2 - не згоден, 3 - скоріше не згоден, 4 - скоріше згоден, 5 - згоден, 6 - абсолютно згоден.

Таким чином, в результаті діагностики виходять два показника - саморефлексії і соціорефлексії, що варіюються від 10 до 60 балів. Низький 10-20 балів, середній 21-49 балів, високий 50-60 балів.

Аналізується співвідношення двох форм рефлексії. Найбільш «адаптованим» вважається середній рівень саморефлексії і високий або вище середнього рівень соціорефлексії.

##### *Саморефлексія*

1. Я схильний аналізувати свої почуття.
2. Я рідко замислююсь над причинами своєї поведінки.
3. Як правило, я просто поступаю по ситуації, не роздумуючи.
4. Мені важливо розуміти, як працює моя думка.
5. Я часто роздумую, чому поступаю так чи інакше.
6. Я зазвичай прислухаюся до своїх внутрішніх відчуттів.
7. Я завжди оцінюю свої почуття і вчинки.
8. Коли я працюю, я ретельно контролюю свої дії.
9. За характером я людина, схильна до самоаналізу.
10. Я люблю проводити час наодинці з собою.

Твердження: 2 і 3 є зворотними.

##### *Соціорефлексія*

1. Поведінка інших людей часто спантеличує мене.
2. Я легко прогножую слова і вчинки знайомих людей.
3. Дуже важливо розуміти мотиви поведінки інших людей.
4. Думка оточуючих дуже важливо для мене.
5. Мені нецікаво, які почуття викликають у інших людей мої слова і вчинки.
6. Мені неважко управляти ходом бесіди або переговорів.
7. Я можу свідомо справити на іншу людину потрібне мені враження.
8. Мені буває важко зрозуміти почуття інших, навіть близьких мені людей.
9. Я люблю спостерігати за поведінкою оточуючих людей.
10. Справжні мотиви поведінки людей практично неможливо розкрити. Твердження:

1, 5, 8, 10 є зворотними.

**Додаток Б.3.**

**Методика дослідження «Емоційного інтелекту» (за Н. Холлом)** складається з 30 тверджень і містить п'ять шкал:

- шкала 1 - "Емоційна обізнаність";
- шкала 2 - "Управління своїми емоціями" (емоційна відхідливість, емоційна нерігідність);
- шкала 3 - "Самотивація" (довільне керування своїми емоціями);
- шкала 4 - "Емпатія";
- шкала 5 - "Розпізнавання емоцій інших людей" (вміння впливати на емоційний стан інших).

**Інструкція**

Нижче наведені висловлювання, які так чи інакше відображають різні сторони життя. Праворуч від кожного твердження напишіть цифру, виходячи з вашої ступеня згоди з ним: повністю не згоден (-3 бали); в основному не згоден (-2 бали); почасти не згоден (-1 бал); частково згоден (+1 бал); в основному згоден (+2 бали); повністю згоден (+3 бали).

**Тестовий матеріал**

1. Для мене як негативні, так і позитивні емоції служать джерелом знання про те, як чинити в житті.
2. Негативні емоції допомагають мені зрозуміти, що я повинен змінити у своєму житті.
3. Я спокійний, коли відчуваю тиск з боку.
4. Я здатний спостерігати зміну своїх почуттів.
5. Коли необхідно, я можу бути спокійним і зосередженим, щоб діяти відповідно до запитів життя.
6. Коли необхідно, я можу викликати у себе широкий спектр позитивних емоцій, таких як веселощі, радість, внутрішній підйом і гумор.
7. Я стежу за тим, як я себе почуваю.
8. Після того як щось засмутило мене, я можу легко впоратися зі своїми почуттями.
9. Я здатний вислуховувати проблеми інших людей.
10. Я не зациклююсь на негативних емоціях.
11. Я чутливий до емоційних потреб інших.
12. Я можу діяти на інших людей заспокійливо.
13. Я можу змусити себе знову і знову встати перед обличчям перешкоди.
14. Я намагаюся підходити до життєвих проблем творчо.
15. Я адекватно реаую на настрої, спонукання і бажання інших людей.
16. Я можу легко входити в стан спокою, готовності і зосередженості.
17. Коли дозволяє час, я звертаюся до своїх негативним почуттям і розбираюся, в чому проблема.
18. Я здатний швидко заспокоїтися після несподіваного засмучення.
19. Знання моїх справжніх почуттів важливо для підтримки "хорошої форми".
20. Я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не виражені відкрито.
21. Я можу добре розпізнавати емоції за виразом обличчя.
22. Я можу легко відкинути негативні почуття, коли необхідно діяти.
23. Я добре вловлюю знаки у спілкуванні, які вказують на те, в чому інші потребують.

24. Люди вважають мене добрим знавцем переживань інших.  
 25. Люди, які усвідомлюють свої справжні почуття, краще управляють своїм життям.  
 26. Я здатний поліпшити настрій інших людей.  
 27. Зі мною можна порадитися з питань відносин між людьми.  
 28. Я добре налаштовуюся на емоції інших людей.  
 29. Я допомагаю іншим використовувати їх спонукання для досягнення особистих цілей.  
 30. Я можу легко відключитися від переживання неприємностей.

## КЛЮЧ

**Шкала 1** - пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25.

**Шкала 2** - пункти 3, 7, 8, 10, 18, 30.

**Шкала 3** - пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22.

**Шкала 4** - пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28.

**Шкала 5** - пункт 12, 15, 24, 26, 27, 29

## Обробка та інтерпретація результатів

Рівні парціального емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результатів: **21 і більше** - високий; **14-20** - середній; **13 і менше** - низький.

Інтегративний рівень емоційного інтелекту з урахуванням домінуючого знака визначається за такими кількісними показниками: **80 і більше** - високий; **80-60** - середній; **60 і менше** - низький.

## Додаток Б.4.

### Діагностична методика Куна Тест «Хто я?».

Пропонується 20 разів відповісти в письмовій формі на запитання "Хто я?" На виконання тесту дається 12 хв. Обробка відповідей за методикою здійснюється методом контент-аналізу.

#### **Інструкція:**

Приготуйте аркуш паперу в лінію та пронумеруйте вертикально від 1 до 20. В кожній з них напишіть відповідь на просте запитання "Хто я? "Напишіть просто 20 різних відповідей на це питання. Відповідайте так, як ніби ви відповідаєте самому собі, а не комусь іншому. Розташовуйте відповіді в тому порядку, в якому вони приходять вам в голову, не дбайте про їх логічність або важливість. Пишіть швидко, оскільки ваш час обмежений".

Після завершення навпроти кожної відповіді поставте такий знак:

- 1) "+" - знак "плюс" ставиться, якщо в цілому вам дана характеристика подобається;
- 2) «-» - знак «мінус» - якщо загалом вам особисто дана характеристика не подобається;
- 3) "±" - знак "плюс-мінус" - якщо дана характеристика вам і подобається, і не подобається одночасно;
- 4) «?» - знак «питання» - якщо ви не знаєте на даний момент часу, як ви точно ставитеся до характеристики, у вас немає поки певної оцінки відповіді.



## Додаток Б.5.

Зведена таблиця дослідження локусу контролю за інтернальним та екстернальним типом учнів ЕГ

№	Прізвище учня 9-А класу	Стать	Показник інтернальності	Показник екстернальності
1.	Абрамова Є.	жін	14	9
2.	Байдаченко К.	жін	17	6
3.	Білівський Є.	чол	13	10
4.	Блакитний К.	чол	16	7
5.	Богданович А.	жін	12	11
6.	Бологова О.	жін	13	10
7.	Бондаренко О.	чол	20	3
8.	Борисенко Д.	жін	14	9
9.	Василенко А.	жін	11	12
10.	Каганець М.	чол	13	10
11.	Мешковський К.	чол	12	11
12.	Овчіннікова М.	жін	21	2
13.	Озябла З.	жін	12	11
14.	Павленко Р.	жін	13	10
15.	Палагіцький Д.	чол	13	10
16.	Поперечний В.	чол	14	9
17.	Прохорова Д.	жін	18	4
18.	Пушка А.	чол	12	11
19.	Ступак С.	чол	15	8
20.	Чорна Д.	жін	20	3
21.	Шевченко Д.	жін	14	9
22.	Шульженко І.	чол	13	10
23.	Щукін В.	чол	11	12

## Додаток Б.6.

Зведена таблиця дослідження локусу контролю за інтернальним та екстернальним типом учнів КГ

№	Прізвище учня 9-Б класу	Стать	Показник інтернальності	Показник екстернальності
1.	Авраменко О.	чол	16	7
2.	Авдєєва М.	жін	13	10
3.	Апанасенко В.	жін	13	10
4.	Архіпов М.	чол	14	9
5.	Болигіна С.	жін	12	11
6.	Буряк К.	чол	13	10
7.	Верхов В.	чол	15	8
8.	Волошина С.	жін	12	11
9.	Діденко Ю.	жін	11	12
10.	Жолудь А.	чол	14	9

11.	Люшевич К.	жін	12	11
12.	Карпенко С.	жін	13	10
13.	Кучеренко В.	чол	20	3
14.	Лапіцька Н.	жін	12	11
15.	Марцинковський А.	чол	12	11
16.	Манухін Д.	чол	13	10
17.	Наливайко І.	жін	17	6
18.	Пресс В.	чол	14	9
19.	Полежайкін Р.	чол	10	13
20.	Уварова М.	жін	12	11
21.	Халік В.	жін	14	9
22.	Януш К.	жін	13	10

## Додаток Б.7.

## Зведена таблиця рівня емоційного інтелекту в учнів ЕГ

№	Прізвище та ім'я	Шкала					Заг. показник
		1	2	3	4	5	
1.	Абрамова Є.	15	17	20	10	18	80
2.	Байдаченко К.	13	8	18	6	21	66
3.	Білівський Є.	9	11	17	11	16	64
4.	Блакитний К.	5	10	20	9	11	55
5.	Богданович А.	14	10	18	17	19	78
6.	Бологова О.	7	13	14	11	9	54
7.	Бондаренко О.	16	16	9	13	10	64
8.	Борисенко Д.	13	15	11	8	9	56
9.	Василенко А.	10	8	10	16	11	65
10.	Каганець М.	8	8	11	8	10	45
11.	Мешковський К.	10	18	10	16	16	70
12.	Овчіннікова М.	13	17	18	10	12	70
13.	Озябла З.	5	18	19	11	9	62
14.	Павленко Р.	15	18	17	11	13	74
15.	Палагіцький Д.	14	19	20	10	18	79
16.	Поперечний В.	13	8	18	6	20	65
17.	Прохорова Д.	10	12	17	9	16	64
18.	Пушка А.	6	11	19	10	11	57
19.	Ступак С.	13	10	19	18	18	78
20.	Чорна Д.	8	12	10	10	12	52
21.	Шевченко Д.	10	11	16	11	12	58
22.	Шульженко І.	14	17	20	10	17	78
23.	Щукін В.	9	10	17	9	15	60

## Додаток Б.8.

Зведена таблиця рівня емоційного інтелекту в учнів КГ

№	Прізвище та ім'я	Шкала					Заг. показник
		1	2	3	4	5	
1.	Авраменко О.	8	12	10	9	13	52
2.	Авдєєва М.	10	11	16	11	12	58
3.	Апанасенко В.	14	17	20	10	17	78
4.	Архіпов М.	13	15	9	8	11	56
5.	Болигіна С.	14	8	19	6	21	68
6.	Буряк К.	19	16	17	11	20	83
7.	Верхов В.	6	11	20	9	10	56
8.	Волошина С.	7	12	20	9	11	59
9.	Діденко Ю.	10	8	10	16	11	65
10.	Жолудь А.	8	13	10	10	12	53
11.	Ілюшевич К.	11	10	16	12	11	60
12.	Карпенко С.	15	17	20	11	18	81
13.	Кучеренко В.	9	10	17	9	15	60
14.	Лапіцька Н.	13	18	17	11	15	74
15.	Марцинковський А.	14	18	21	10	18	79
16.	Манухін Д.	13	8	18	6	20	65
17.	Наливайко І.	9	11	17	10	17	64
18.	Пресс В.	5	11	20	9	12	57
19.	Полежайкін Р.	13	10	19	18	18	78
20.	Уварова М.	16	16	9	13	10	64
21.	Халік В.	11	15	11	8	22	56
22.	Януш К.	13	9	17	6	19	64

## Додаток В.1.

Структура корекційно-профілактичної програми  
«Подолання психологічної кризи у підлітків 14-15 років».

№	Стаді розвитку групи /Тема занять	План заняття	Час
1	<b>Початкова стадія</b> <i>Тема: «Знайомство з тематикою, цілями та завданнями тренінгу»</i>	Ритуал вітання. Вправа «Правила розвитку групи». Вправа «Мої очікування». Вправа «Незакінчене речення». Вправа «Що для мене підлітковий вік». Вправа «Розморожування». Ритуал закінчення тренінгового заняття.	60 хв.

2	<b>Тема: «Допомога у вирішенні проблеми ідентифікації образу «Я-підліток»</b>	Ритуал вітання Вправа «Розминка» Міні-лекція «Складові психологічного інфантилізму» Вправа « Позитив та негатив» Вправа «Віддзеркалення» Вправа « Чому важливо бути приятним» Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
3	<b>Тема: «Різновиди рефлексії у розпізнанні своїх емоцій і думок»</b>	Ритуал вітання Презентація «Я в психомалюнках» Фільм «Як стати дорослим». Вправа «За вікном вагону» Вправа «Горіхи» Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
4	<b>Стадія розвитку</b>  <b>Тема : «Я-образ» підлітка в рольових позиціях «Фантазер», «Скептик», «Реаліст»</b>	Ритуал вітання. Мозковий штурм «Чим відрізняється психологічний інфантилізм і соціальна зрілість?» Вправа «Китайська стіна» Рольова гра «Відповіді» Вправа на релаксацію «Літня ніч» Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
5	<b>Тема: «Розумію себе – розумію інших»</b> <b>Розвиток емпатії та навичок розпізнавання емоцій інших людей</b>	Привітання Обговорення навичок рефлексивної поведінки у підлітків у фільмі «Стівотер» Вправа «Слова підтримки» Вправа «Малюнок на двох». Рольова гра «Корабель успіху». Релаксація Ритуал завершення тренінгового заняття	60хв.
6	<b>Тема «Сила самоконтролю»</b>	Ритуал вітання Обговорення рольових позицій героїв фільму «Балто» Вправа «Хороша і погана рефлексія» Обговорення цитати Г. Сковороди «Що вподобав на те і перетворився» Вправа «Емоційний інтелект» Автопортрет. Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
7	<b>«Я відповідальний за своє життя»</b> <b>Формування інтернального типу локусу контролю</b>	Ритуал вітання. Психомалюнок «Я в минулому, Я в теперішньому, Я в майбутньому»	

		Обговорення рольових позицій героїв фільму «Мирний війн» Рольова гра «Кого обрати другом?» Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
8	<b>Тема: «Я у соціумі» Формування правильної комунікація</b>	Ритуал вітання. Вправа «Прийди у світ людиною» Обговорення фільму «Таємничий сад» Вправа «Аплодисменти» Релаксація Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
9	<b>Тема: «Я зможу самовдосконалюватися: Смислові цілі мого життя»</b>	Ритуал вітання. Вправа «Я через 5 років» Обговорення рольових позицій героїв фільму «Маленькі жінки» Вправа «Мрії мого життя» Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
10	<b>Завершальна стадія Тема: «Усвідомлення «Я-образ» підлітка в ідентифікації рольової позиції «Дорослий»</b>	Ритуал вітання. Вправа «Десять подій мого життя» Обговорення позицій героїв фільму «Диво» Вправа «Малюнок на двох» Обговорення результатів Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
11	<b>Тема: «Сприяння особистісному розвитку ідентичності «Я-образ» в ролі «Дорослий!»</b>	Ритуал зустрічі Обговорення фільму «Мій друг Персіваль» Вправа на розв'язання конфліктної ситуації» Рольова гра «Що я можу змінити в своєму житті». Групове обговорення вирішення проблеми «Неказкова ситуація» за роллю «Фантазера», «Скептика», «Реаліста». Ритуал завершення тренінгового заняття	60 хв.
12	<b>Тема: «Чому Я навчився в тренінговій групі»</b>	Ритуал зустрічі Розв'язання незавершеної ситуації «Мудрець із храму» Обговорення теми «Справжнім відкриттям в тренінгу для мене було...» Обговорення змін, які відбулися протягом участі в тренінгу. Ритуал завершення тренінгового заняття.	60 хв.

## Додаток В.2.

**Психолого-просвітницька програма з елементами тренінгового навчання для батьків**

*«Зміна рольової позиції батьків із підлітками. Від Фантазера до Реаліста як передумова подолання психологічного інфантилізму підлітків»*

Кількість занять: 5 занять; кількість годин – 5 годин; тривалість одного заняття – до 60 хвилин.

*Мета програми* – формування психологічних знань про особливості психіки підлітків з проблемами психологічного інфантилізму, про рольові позиції у взаємодії та спілкуванні, про розвиток соціальної зрілості підлітка. *Завдання програми.*

- висвітлити структурні складові властивостей підлітків з проблемами психологічного інфантилізму та соціальної зрілості;
- розкрити різницю поведінки соціальної зрілості і поведінки з психологічним інфантилізмом за критеріями системної рефлексії, внутрішнього локусу контролю, емоційним інтелектом, адекватного сприймання «Я-образ».

***Тема 1. «Я-батько + Я-мати + Ти-наша любима дитина – це команда розвитку успіхів».***

*Мета* – розширення знань про функціональні обов'язки батьків, які нерозривно пов'язані із індивідуальним самовизначенням рольових позицій у взаємодії з підлітком, наслідки яких визначаються у формуванні підлітка-інтернала або підлітка-екстернала.

*Завдання:* вправи на розвиток у батьків рольових позицій у взаємодії з підлітком з подальшим обговоренням щодо утворення внутрішнього або зовнішнього локусу контролю; вправи на розпізнання невербальної поведінки, яка більш виразно інформує про внутрішній стан підлітка; вправи на розвиток перцепції, емпатії, ідентичності в рольовій позиції «Дорослий» (за теорією Е. Берна [1]); обговорення цитати Г. Сковороди «Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись — значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота — рух душі, а життя — це рух».

***Тема 2. «Успіхи батьківського виховання в показниках сформованої соціальної зрілості підлітка».***

*Мета* – порівняльний аналіз смислових конструктів соціальної зрілості підлітків дівчаток та хлопчиків підлітків з конструктами психологічної інфантильності.

*Завдання:* вправи з розширення знань про фізіологічну та соціальну зрілість; рольова гра з виявлення ознак підліткової кризи ідентичності «Я-образ»; розв'язання незавершеної проблемної ситуації невідповідального ставлення підлітка до своїх обов'язків; вправа на інтерпретацію смислового значення цитати Г. Сковороди «Добрый разум, робить легким будь-який спосіб життя», закріпленій в практичних вміннях дотримуватися гуманістичних принципів у взаємодії; вправа на розвиток зміни позицій із «трагедії», «нарікання» в «оптимізм» та прийняти невдачі як набуття особистісного досвіду в майбутньому не потрапляти в них.

***Тема 3. «Розвиток у батьків системної рефлексії як наочного прикладу навчати підлітка «брати уроки» з власної поведінки в різних ситуаціях».***

*Мета* – розвиток здатності аналізувати власний психічний стан, прогнозувати вплив своєї поведінки на поведінку підлітка, розвивати чутливість до дискурсу мовлення підлітка у взаємодії.

*Завдання:* вправи на розширення знань особливості рефлексії, на формування вмінь батьків використовувати приклади відносно того, як знайти своє місце в соціумі; нести відповідальність за свої вчинки; бути самостійним і прогнозувати свою поведінку в різних життєвих ситуаціях; отримувати потрібну інформацію й аналізувати її згідно зі своїми цілями в різних сферах життя; вправи з розширення семантичного репертуару діалогічного стилю спілкування, партнерства, «зчитування» невербальної поведінки підлітка. .

***Заняття 4. «Тематична практика батьківського виховання підлітка: «Прийти в світ людиною».***

*Мета* – розвивати в батьківських виховних впливів на підлітка розвивати у них *відповідальність* як головний ознак зрілості.

*Завдання* – обговорення проблемних ситуацій за ініціативою батьків та запропонованих психологом; вправа на розвиток вмінь розв’язувати кризові ситуації з опорою на внутрішній локус контролю; вправи на розвиток зміни позицій «Скептика», «Фантазера» на позицію «Реаліст»; вправа «Розмова із змінами позицій: «чого хоче Скептик?»; «чого хоче Фантазер?»; «чого хоче Реаліст?».

***Тема 5. «Підсумкове заняття з переоцінки рольової позиції батьків у вихованні підлітків за тематикою».***

*Мета* – узагальнення ролі рефлексії, діалогічного спілкування, важливості батьківських соціальних цінностей у розвитку відповідальності, толерантності у підлітків.

*Завдання:* вправа «Завершити незакінчену проблемну ситуацію у батьківському вихованні»; вправа «Розпізнай мислення підлітка за трьома видами рефлексії (системна, інтроспекція, квазірефлексія); вправа «Неказкова проблема» з вирішення труднощів її розв’язання, з якими стикнулись батьки в недавньому минулому.

Протягом проведення психологічної просвіти, передбачались індивідуальні зустрічі з батьками, що потребували психологічної консультації.